

Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta
Oddelek za filozofijo

Marcel Cugmas

ETIKA KAZNOVANJA IN RESOCIALIZACIJA ZAPORNIKOV

MAGISTRSKO DELO

Maribor, september 2016

Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta
Oddelek za filozofijo

Marcel Cugmas

ETIKA KAZNOVANJA IN RESOCIALIZACIJA ZAPORNIKOV

MAGISTRSKO DELO

Mentor:izr. prof. dr. Friderik Klampfer

Maribor, september 2016

Lektorica:

Mojca Garantini, prof. slov. j. in knj.

Prevajalka:

Mihela Vidmar Baranašič, Mag. phil.

Zahvala

Zahvaljujem se mentorju izr. prof. dr. Frideriku Klampferju za strokovno usmerjanje in pomoč pri nastajanju magistrskega dela.

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta
Koroška cesta 160
2000 Maribor, Slovenija

IZJAVA

Podpisani Marcel Cugmas, rojen 28.2.1990, študent Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, študijskega programa 2. stopnje Filozofija (dvopred. neped.) in Umetnostna zgodovina, izjavljam, da je magistrsko delo z naslovom *Etika kaznovanja in resocializacija zapornikov* pri mentorju izr. prof. dr. Frideriku Klampfer avtorsko delo.

V magistrskem delu so uporabljeni viri in literatura korektno navedeni; teksti niso prepisani brez navedbe avtorjev.

(podpis študenta-ke)

Maribor, 28.9.2016

Povzetek

V magistrskem delu sem na podlagi literature raziskal filozofsko in zakonsko podlago prestajanja kazni zapora, delovanje zaporov, disciplino in nasilje v zaporih ter resocializacijsko funkcijo zaporov, vključno s pomočjo, ki jo je zapornik deležen s strani družbe po odpustu iz zapora. Predstavil sem poglede na delovanje zapora več filozofov in raziskovalcev drugih strok ter jih kritično ovrednotil. Podal sem svoja stališča o optimalnem delovanju zapora kot inštitucije. Pri svojem raziskovalnem delu sem uporabil induktivno in deduktivno sklepanje ter filozofsko intuicijo. Ugotovil sem, da obstajajo različne kaznovalne teorije, ki jih lahko v grobem delimo na retributivne in utilitaristične. Trdim, da je treba pri urejanju zakonodaje, povezane s kaznijo zapora, in njenem izvrševanju integrirati tiste teze enih in drugih, ki pozitivno vplivajo na sam namen kazni zapora, ki je večplasten, saj vključuje tako osamitev prestopnika kot njegovo prevzgojo, reintegracijo v družbo po prestani kazni, a hkrati tudi povračilo in zastraševanje glede na specifične in generalne prevecije. Na osnovi literature sem ugotovil, da je možno v slovenskih zaporih uvesti nove ukrepe za izboljšanje resocializacije zapornikov in njihovo reintegracijo v družbo po prestani kazni, predvsem je treba dosledno upoštevati zakonska določila.

Ključne besede: kaznovanje, zapor, resocializacija, zakonodaja, etika

Abstract

My master's thesis is aimed at researching the philosophical and legal basis of serving a prison sentence, the operation of prisons, discipline and violence in prisons as well as the resocialization process of prisons, including the help provided to prisoners by the society after being released from prison. As a matter of fact my master's thesis comprises the views of several philosophers and researchers from other fields of work and I evaluated them critically. Moreover, I expressed my point of view about the optimum operation of prisons as institutions. Inductive and deductive inferences as well as the philosophical intuition were used when researching. I came to the conclusion that there are different punishment theories being roughly divided into retributive and utilitarian. I claim that when regulating and enforcing the legislation regarding the prison sentence all those theses should be integrated which have the positive influence on the purpose of prison sentence which is multilayer. However, it includes not only the offenders' isolation but also their re-education, reintegration into society after being in prison, as well as the retribution and intimidation regarding specific and general preventions.

The theoretical framework guided me to determine that it is possible to introduce new measures for the improvement of prisoners' resocialization in Slovenian prisons and their reintegration into society after being released from prison, however, in compliance with legal provisions.

Key words: punishment, prison, resocialization, legislation, ethics.

KAZALO VSEBINE

1	UVOD	1
2	FILOZOFSKI POGLED NA KAZNOVALNO POLITIKO	2
2.1	ZNAČILNOSTI KAZNOVANJA	3
2.2	DELO ZAPORNIKA	5
2.3	RESOCIALIZACIJA ZAPORNIKA	7
3	ZAPORI IN SLOVENSKA ZAKONODAJA.....	19
3.1	ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE, OPREDELJENE V USTAVI REPUBLIKE SLOVENIJE	19
3.2	ZAKON O VLADI	21
3.3	ZAKON O IZVRŠEVANJU KAZENSKIH SANKCIJ (ZIKS)	21
3.4	PRAVILNIK O IZVRŠEVANJU KAZNI ZAPORA	23
4	TIPI PRESTAJANJA ZAPORNE KAZNI	25
5	RED IN DISCIPLINA V ZAPORU	27
6	NASILJE MED IN NAD ZAPORNIKI	31
7	RESOCIALIZACIJA ZAPORNIKOV	39
7.1	TERAPEVTSKA DEJAVNOST	42
7.2	DELO	45
7.3	IZOBRAŽEVANJE, ŠPORTNA IN KULTURNA DEJAVNOST	48
7.4	STIKI Z DRUŽINO	49
8	POMOČ OSEBAM PO PRESTANI ZAPORNI KAZNI	51
9	ZAKLJUČEK	60
10	LITERATURA	61

1 UVOD

Namen magistrskega dela z naslovom »Etika kaznovanja in resocializacija zapornikov« je raziskati filozofsko in zakonsko podlago ter delovanje zaporov, disciplino in nasilje v zaporih ter resocializacijsko funkcijo zaporov, vključno s pomočjo, ki je je zapornik deležen s strani družbe po odpustu iz zapora. Cilj naloge je ob kritični analizi zapisane problematike podati predloge za reformo zaporov v Sloveniji. Pri svojem raziskovalnem delu sem uporabil induktivno in deduktivno sklepanje ter filozofsko intuicijo.

Eden vodilnih filozofov, ki je obravnaval problem kaznovanja, discipliniranja in zapora, je bil Michel Foucault. Analizira tovrstne pojave v zgodovini in ugotavlja, da se kaže opazen premik kaznovanja od telesnih kazni na kaznovanje z zaporem, kjer se telesno kaznovanje zmanjšuje, narašča pa vplivanje na psiho zapornikov s ciljem njihove resocializacije. Sprašuje se, ali so zapori sploh potrebni oziroma glede na to, da se nekatere njihove slabosti skozi stoletja niso spremenile, komu sploh služijo. Oblast je tista, ki ne vrši nadzora nad posamezniki le v zaporih, ampak vse bolj tudi skozi druge inštitucije, kot so šole, bolnišice, društva ipd. V magistrskem delu razpravljam o Foucaultovih tezah, povezanih s kaznovanjem in zapori, pri čemer poudarjam, da se je družba v zadnjem stoletju spremenila; postala je bolj demokratična, hkrati pa se v njej številni posamezniki ne znajdejo več.

V Sloveniji ureja delovanje zaporov *Ustava Republike Slovenije*, *Zakon o vladi*, *Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij* in *Pravilnik o izvrševanju kazni zapora*. V magistrskem delu predstavim in komentiram člene, povezane s prestajanjem kazni zapora.

Zavodi za prestajanje kazni zapora, ki delujejo v pristojnosti Ministrstva za pravosodje, so sestavni del nacionalnovarnostnega sistema Republike Slovenije in tako vplivajo na zagotavljanje varnosti državljanov pred storilci najhujših kaznivih dejanj, ki bi lahko ogrozili notranjo varnost države in posameznikov. Zapori so nujen in nepogrešljiv del vsake družbe, saj je njihov namen onesposobitev (izolacija, nevtralizacija),

zastraševanje, rehabilitacija in prevzgoja obsojencev ter retribucija (povračilo), in so kot taki pomemben del sistema nacionalne varnosti vsake države (Ivanc, Jelušič in Peteh, 2004, str. 129).

Obstajajo povratniki, resocializacija nekdanjih zapornikov v družbo je slaba. V nekaterih državah zmanjšujejo sredstva, namenjena izobraževanju zapornikov, kar je razlog, da se le-ti po odpustu težje vključijo v družbo, kar vpliva na njihovo povratništvo.

Na osnovi literature sem preučil današnje zapore pri nas in po svetu s poudarkom na prevzgojnem in resocializacijskem delu ter navedel predloge za njihovo izboljšanje.

Zastavil sem si naslednje cilje:

- preučiti sistem prevzgoje v zaporih v Sloveniji;
- ugotoviti metode prevzgoje zapornikov v Sloveniji;
- preučiti primerjave metod prevzgoje zapornikov v Sloveniji in tistih v tujini;
- navesti predloge za izboljšanje učinkovitosti aktualnih prevzgojnih metod v slovenskih zaporih.

Oblikoval sem naslednje raziskovalne hipoteze:

- prevzgojni sistem v zaporih ni dovolj učinkovit, kar se kaže v velikem številu povratnikov in slabi resocializaciji nekdanjih zapornikov v družbo;
- določene formalne metode prevzgoje zapornikov se v Sloveniji zaradi različnih razlogov ne izvajajo ali se izvajajo v okrnjenem obsegu;
- obstajajo podobne metode prevzgoje zapornikov v Sloveniji in drugod po svetu.

2 FILOZOFSKI POGLED NA KAZNOVALNO POLITIKO

Eden vodilnih filozofov, ki je obravnaval problem kaznovanja, discipliniranja in zapora, je bil Michel Foucault, rojen 1926. Njegovo odmevno filozofsko delo je

Neustrašni govor, v katerem razlaga pojem *Parrhesia*, ki pomeni »govoriti resnico, verjeti, da govoriš resnico in tvegaš, ker govoriš resnico" (Foucault, 2009, str. 13). Za pričujoče delo je še pomembnejši njegov drugi, nekoliko starejše besedilo z naslovom *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora* (Foucault, 2004). O oblasti in zaporih piše tudi v izbranih spisih, objavljenih z naslovom *Življenje in prakse svobode* (Foucault, 2007) in razpravah, zbranih v knjigi *Vednost – oblast – subjekt* (2008). To so temeljna dela, iz katerih izhajajo tudi novejše filozofske razprave o problematiki kaznovanja in kazni zapora.

2.1 ZNAČILNOSTI KAZNOVANJA

Verjetno ni nikogar, ki bi dvomil v to, da mora dejanju, ki resno škodi družbi ali drugim ljudem, slediti neke vrste kazen. Kot navaja Petrovec (1998, str. 43), mora biti kazen pravična, kar pomeni, da storilci za enaka kazniva dejanja dobijo enake kazni; potrebna, ki je le v primeru, če obstaja tveganje, da bi storilec, ki ne bi bil kaznovan, ponovil kaznivo dejanje; produktivna, kar pomeni, da mora zmanjšati tveganje, da bi se kaznivo dejanje ponovilo, in ne sme biti neustrezna, kar bi bila, če bi bila podeljena za dejanje, ki je prizadelo družbi le neznatno škodo. Problem vidim v tem, da »neznatna škoda« ni opredeljena. Ob tem trdim, da kazni ne smemo razumeti v ozkem pomenu besede, kot telesno ali psihološko. Opredeljujem jo kot vse, kar prispeva k temu, da prestopnik slabih dejanj ne bo več ponavljal. Foucault (2004, str. 118–125) navaja naslednje značilnosti kaznovanja: Kazni naj bi izhajale iz prekrška (na osnovi kazni naj bi že prepoznali, za kateri prekršek gre); kazen naj bi bila opomin; mora biti časovno omejena, sicer vsa prizadevanja kaznovanja nimajo smisla in so ekonomsko neupravičena; javna dela imajo dvojno funkcijo (kaznjeneec služi družbi, kateri je s svojim slabim dejanjem nekaj odvzel, in je hkrati javno opozorilo); kazen lahko vključuje nasprotje prekrška (klateža, ki je len, je treba polno zaposliti; nekomu, ki zlorabi svobodo, mu jo je treba odvzeti). Trdim, da je s kaznijo danes mogoče prepoznati prekršek glede tega, ali gre za težji prekršek, za katerega je nekdo kaznovan z zaporom, ali lažji prekršek, ko je na primer dovolj denarna kazen. Ne verjamem, da bi bilo pri javnih delih tako očitno, da jih nekdo opravlja kot kazen za prekršek, da bi bila ta javna dela v opomin

drugim. Gotovo je zapor za večino ljudi še vedno opomin in jih strah pred njim odvrača od kaznivih dejanj.

Sprašujem se, ali so vse kazni, ki jih razsodijo sodišča, tudi »potrebne« v pomenu, kot ga razume Petrovec. Trdim, da je marsikomu že sam sodni postopek tako neprijeten, da zanj pomeni kazen, in ga odvrne od tega, da bi obstajalo ponovitevno tveganje. Predvsem že v sodnem postopku prestopnik izve, kaj je storil narobe in kako bi bilo prav ravnati. Eden izmed razlogov za kaznivo dejanje je lahko nepoznavanje legalnih pravil in ustreznih vedenj oziroma sankcij za nelegalna vedenja. Lahko bi kdo nasprotoval moji tezi, češ, da nikoli ne vemo, ali je kazen v tem pomenu potrebna ali ne. Trdim, da je ob sodelovanju psiholoških služb mogoče ugotoviti stopnjo tveganja, kar nenazadnje stori ob premestitvi obsojenca v zapor. Zato se s kriterijem potrebnosti ne strinjam. Kazen je tudi povračilo za storjeni delikt. Druga značilnost kazni, ki pritegne pozornost, je njena časovna omejenost. Menim, da mora biti čas prestajanja kazni natančno določen in obsojencu znan, saj predstavlja sestavni del uspešne resocializacije. Pomembno je, da zapornik ne izgubi upanja na vrnitev v prostost, v kolikor glede na naravo kršitve ta možnost obstaja. Slovenska zakonodaja je na področju odmerjanja kazni slabo zasnovana, saj gre za omiljeno verzijo nekdanje jugoslovanske zakonodaje, ki je predvidevala še smrtno kazen, čeprav se je le-ta v praksi izredno redko izvajala. Zaradi očitne pravne luknje je v Sloveniji prišlo do stanja, kjer pravosodni organi pogosto vplivajo na trajanje zaporne kazni, čeprav je to izven njihovih pristojnosti. Znan je primer Trobec, pri katerem so po začetnem izreku smrtne kazni kazen omilili na 30 let zavora, ki pa ga je pravosodje spretno podaljševalo z dodatnimi kaznimi za incidente znotraj zavoda. Menim, da je tak neformalen način reševanja problematike izredno agresivnih zapornikov, ki se ne resocializirajo, izredno krut, nepravičen in povsem neprimeren za moderno demokratično družbo. V nasprotju s tem predlagam, da se zakonodaja redefinira, dvigne možnost najvišje zagrožene kazni na dosmrtni zapor v primerih, ko zapornika ni mogoče resocializirati. Menim, da mora Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij budno bedeti nad tem, da v zaporu strogo spoštujejo odločitve sodišča. V nobenem primeru se ne smejo posluževati neformalnih in ilegalnih metod podaljševanja zaporne kazni.

Petrovec (1998, str. 160) piše, da poznamo dva pristopa h kaznovanju. Prvi temelji na klasičnih izhodiščih (zakonska opredelitev kriminalitete; kazen ustreza teži dejanja; doktrina svobodne volje; smrtna kazen za določena dejanja; odklanjanje empiričnih raziskav; določene kazni), drugi na pozitivističnih izhodiščih (zavrnitev kazenske opredelitve kriminalitete; kazen prilagojena storilcu; doktrina determinizma; odprava smrtne kazni; empirične raziskave in induktivne metode; nedoločene kazni). Lahko govorimo o konservativni perspektivi (avtoritarnost; »trda roka«; kaznovanje, zastraševanje s kaznijo; poudarjanje policijskih pooblastil in moči; poudarjanje discipline; zavračanje permisivnosti; poudarjanje zakonitosti) in socialnodemokratski in radikalni perspektivi (liberalnost; »prožna roka«; rehabilitacija; odstranitev družbenih vzrokov kriminalitete; poudarjanje državljskih pravic; poudarjanje vzgoje; zavračanje avtoritarnosti; poudarjanje družbene pravičnosti).

2.2 DELO ZAPORNIKA

Kot je razvidno iz predhodnega besedila, so že odgovori na številna vprašanja v zvezi s smiselnostjo in vrstami kaznovanja odprti. Bistvo kazni zapora je odvzem prostosti. Foucault (2004, str. 252) trdi, da prostost (pred odvzemom, seveda) pripada vsem ljudem, odvzem pa merimo v enotah časa. Druga značilnost kazni zapora je osamitev (prav tam, str. 257, 273). Med zidovi v osami, piše, se obsojenec sam sreča s svojim prekrškom in z občutki krivde. Arhitektura zapora mora biti takšna, da spodbuja občutek samosti. Omogočati pa mora tudi ustrezen nadzor. Starejši filozofski spisi se navezujejo na Bentham in njegovo idejo panoptikona. Zgradba (ne le zapor, ampak vse zgradbe, kjer je potreben nadzor) je zgrajena v krogu. Ob zunanjem robu so prostori, v katerih se nahajajo ljudje, ki potrebujejo nadzor, v sredini tega »prstana« pa je nadzornik (Foucault, 2008, str. 152). Trdim, da je ta arhitektura do skrajnosti racionalizirala število paznikov in da je v zaporih takšna racionalizacija pretirana. Glede osamitve, če odmislim, da so današnji slovenski zapori prenatrpani in da je pogosto v sobe nameščenih preveč zapornikov, se strinjam, da je socialna deprivacija v zaporih lahko velika. Tudi če se posameznik

drenja med drugimi ljudmi, se lahko čuti samega in osamljenega, če nima stikov z ljudmi, ki so mu blizu. Po drugi strani pa je nujno, da zapornik dela. Postavlja se vprašanje, ali naj s svojim delom poskrbi za denarna sredstva, ki jih bo potreboval po odpustu iz zapora, ali jih namenja svoji družini, ki je na prostosti in s tem (velikokrat) preprečuje njihov slab finančni položaj (ki se je poglobil z njegovo odsotnostjo iz dela zaradi prestajanja kazni zapora), ali si služi le žepnino, ki jo v zaporu porabi za priboljške, ali pa povrne tudi stroške bivanja v zaporu, ki so za državo veliko breme. Prisilno delo je v Sloveniji prepovedano, vendar bi bila zaradi nedela zapornikov družba še bolj oškodovana. Sprašujem se, koliko možnost, da zapornik dela, olajša prestajanje kazni in ali je sploh kaj narobe, če jo olajša, ali je to celo prednost. Foucault (2004, str. 262) se sicer sprašuje, ali zapornikovo delo plačevati, ali bi plačano delo še pomenilo kazen, ali ga sme zapornik odkloniti. V nekem svojem pogovoru z Jean-Pierre Barouem, ki sta ga začela z razpravo o Jeremyju Benthamu in njegovem delu *Panoptikon*, je Foucault izjavil, da ima delo tri funkcije, in sicer produktivno, simbolno in funkcijo discipline. Trdil je, da sta pomembni pri zapornikih zadnji dve funkciji, podobno kot pri otrocih in ljudeh z duševnimi težavami, prva pa je nična (Foucault, 2008, str. 167). Rekel bi, da je prav, da je zapornik za svoje delo plačan tako kot vsi ostali delavci, le da z delom tega plačila krije vsaj del stroškov bivanja v zaporu, ki verjetno niso nizki, ostalo lahko hrani zase ali finančno pomaga svoji družini. Foucaulta (prav tam, str. 262) tudi moti, da višina plačila ne bi bila odvisna od tega, koliko se je zapornik v času prestajanja kazni resocializiral (kar naj bi bil namen zaporne kazni), ampak od njegovih sposobnosti za delo, ki ga opravlja, delovne storilnosti, učinkovitosti, zahtevnosti dela in podobno. Sam v tem ne vidim problema, saj so tudi ljudje na prostosti različno nagrajeni glede na zahtevnost dela, ki ga opravljajo. Zapornik lahko ima druge ugodnosti za zgledno obnašanje v zaporu in uspešnost lastne rehabilitacije, kar je na primer povezano s preživljanjem prostega časa. Problem je, kot trdi Foucault (2004, str. 263–265), da zaporniki odvzemajo svobodni delovni sili delo. Navaja primer ženske, ki nima dela, zato postane prostitutka (kar je danes legalno delo; moja opomba); ko pride v zapor, dobi delo. Ob tem so dela v zaporu enostavna, velikokrat enolična in varna. Vlada se brani, da je zaslužek zaposlenih zapornikov pičel, obseg dela majhen, z delom si razvijajo občutek za red, lastnino,

načrtovanje, varčevanje in druge pozitivne vrednote, ob tem bi morali zaporniki živeti od dela drugih, če ne bi delali. Strinjam se s tem, kar Foucault piše glede obrambe vladne politike, in mu hkrati pritrjujem, da ni prav, da bi zaporniki lažje dobili delo, kot tisti na prostosti. Prepričan sem, da je dela dovolj, predvsem tistega, ki je manj plačano, a nujno potrebno. Nikakor ne bi dovolil, da zaporniki delo odklonijo. Od vsakega odraslega in zdravega člana družbe se namreč zahteva, da s svojim delom preživlja vsaj samega sebe, zato bi zapornikom sicer dal možnosti izbire različnih del, a dela kot takega ne bi smeli odkloniti. Če ni možno najti plačane zaposlitve za zapornike v podjetjih znotraj ali zunaj zapora, jih je mogoče zaposliti pri »hišnih« opravilih znotraj zapora in ovrednotiti njihovo delo. Tudi Del Vecchio je pristaš stališča, da morajo zaporniki delati in s tem povrniti dolg, ki so ga naredili s svojim prekrškom, družbi. Kazen z delom se mu zdi veliko bolj primerna kot zastraševanje in druge vrste prevzgoje v zaporu, saj se je pokazalo, da ta dva ukrepa nista dovolj učinkovita. Pri tem se trudi razmišljati moralno, kar pomeni, da spremlja normo, da je treba drugim delati le dobro in jim nikakor ne škodovati. Predlaga kazen zapora le za tiste prestopnike, ki odklanjajo delo (Petrovec, 1998, str. 56–58). Skleпам, da Del Vecchio zapor namenja le brezdelnežem, s čimer se ne strinjam. Za nekatere prestopnike je nujna izguba svobode in osamitev, delo pa bi jim moralo biti tudi v zaporu obveza.

2.3 RESOCIALIZACIJA ZAPORNIKA

Foucault (2004, str. 293–295) prepozna naslednja načela prestajanja kazni zapora:

- Načelo korekcije: Glavna funkcija mora biti spreminjanje posameznikovega obnašanja.
- Načelo klasifikacije: Zaporniki se delijo po teži dejanja, starosti, dispozicijah, korekcijskih tehnikah in fazah njihovega spreminjanja.
- Načelo modulacije kazni: Med prestajanjem kazni se lahko kazen tudi spremeni, odvisno od obnašanja obsojenca in njegovega napredka v času prestajanja kazni.

- Načelo dela kot obveznosti in pravice: Zapornik naj bi se izučil za poklic in delo, ki naj bi njemu in njegovi družini dajalo sredstva.
- Načelo kaznilniške vzgoje: Vzgoja je nujna, koristna za družbo in obvezna za obsojenca.
- Načelo tehnične kontrole zaprtosti: V zaporu morajo biti strokovnjaki, ki skrbijo za vzgojo zapornikov, to so socialno in zdravstveno-psihološke službe.
- Načelo dodatnih inštitucij: Obsojenec mora imeti po prestajanju kazni zapora ustrezen nadzor, hkrati pa mu morajo inštitucije nuditi oporo in pomoč pri readaptaciji.

Ugotavljam, da so načela med seboj povezana. Foucault je zagovornik prevzgoje zapornikov. Delno poteka ta prevzgoja tudi z delom. Pri njej sodelujejo strokovnjaki iz zapora in zunanjih inštitucij. Če je prevzgoja uspešna, se lahko dolžina kazni zapora zmanjša, če ne, tudi podaljša. Predpostavljam, da je za prevzgojo zapornika nujno, da njegovi »vzgojitelji« dobro poznajo njegove lastnosti, življenjsko zgodovino, čustvovanje in obnašanje. To so strokovni delavci, ki morajo delovati timsko. Petrovec (1998, str. 24) obžaluje, da pazniki v slovenskih zaporih opravljajo predvsem dela nadzora in ne prevzemajo vzgojnih funkcij. Menim, da strokovni delavci opravljajo občutljivo in zahtevno delo, ki zahteva daljše izobraževanje, ki pa ga pazniki niso deležni, zato je prav, da ostane njihovo delo predvsem nadzor, morajo pa obvladati tudi ustrezno komunikacijo, načine reševanja problemov, samonadzorovanje in podobno. Foucault (2004, str. 271–277) piše, da je nujno skrbno beleženje zapornikovega morebitnega napredovanja v socializaciji in da se pri njegovi socializaciji prepletata kazenski in psihiatrični diskurz. Poznamo več tipov zapornikov in vsakega je treba obravnavati drugače, če želimo, da je prevzgoja uspešna. Foucault se torej zavzema za določeno obliko tretmanske ideologije, s katero opredeljujemo postopke in metode, »s katerimi vplivamo na delikvente, da bi spremenili vedenje in se prilagodili prevladujočim družbenim normam oziroma bi se zmogli ogniti kršitvam postavljenih norm« (Petrovec, 1998, str. 17). Postopki in metode, s katerimi je mogoče spreminjati posameznika in njegovo vedenje in so se uveljavili v zgodovini in se nekateri

uporabljajo še danes, so raznovrstni, lahko jih razvrstimo med medicinske in kirurške (gre za ortopedsko, plastično in estetsko kirurgijo, ki odpravlja skaženost; nevro- in psihokirurgijo ter kastracijo), psihološke (hipnoza, religiozna psihoterapija, psihoanaliza, skupinska psihoterapija, narkoanaliza), socialne (liberalizacija zaporskega režima, alternativno prestajanje kazni). Danes bi moral prevladovati socialni tretman, vendar je, kot trdi Petrovec (1998, str. 19–25), še najbolj uveljavljen pri zaposlovanju obsojencev. Trdim, da so zapornikove pravice okrnjene, ni pa to človek brez pravic. Menim, da ima pravico zadovoljiti primarne potrebe po hrani, pijači, počitku, spolnosti in tudi po telesni in psihološki varnosti, zato je treba biti pri izbiri tretmanskih postopkov in metod human. Sem proti uporabi agresivnih metod, kakršne beleži zgodovina ali se danes pojavljajo v nekaterih zaporih po svetu. V ZDA so številne tretmanske oblike, predvsem medicinske, izvajali kot eksperimentalne. Evropa je bila v tem oziru bolj konservativna, bolj kot v ZDA so bile upoštevane človekove pravice in manjši je bil poudarek na učinkovitosti metod. Leta 1971 je bil upor v Attici (ZDA), ki je pokazal, da obsojenci zaradi izrazito represivnih tretmanskih pristopov živijo v nečloveških pogojih. Robert Martinson je bil začetnik »neoklasicistične ideje o kaznovanju« in je trdil, da je treba pogojno obsodbo odpraviti ter da mora imeti kazen zopora predvsem vlogo zastraševanja, ki jo dosežemo s strogim nadzorom nad zaporniki, kaznovanjem in poniževanjem (prav tam, str. 44–49).

Po drugi svetovni vojni se je tudi v slovenskih zaporih pojavila nova kaznovalna politika, ki naj bi temeljila predvsem na resocializaciji zapornikov (Petrovec, 1998, str. 26). Kot navaja Petrovec (1998, str. 27–31), prevzgoja zapornikov lahko temelji predvsem na dveh psiholoških smereh. Prva je behaviorizem, ki vedenje razlaga z zunanjimi vplivi, s kaznijo ali nagrado pa je mogoče določeno vedenje okrepiti ali ga ustaviti. Druga je humanistična psihologija, katere predstavnik sta Abraham Maslow in Carl Rogers, ki sta uveljavila pristop, ki ni avtoritaren.

[T]erapevt pomaga klientu uporabiti njegove skrite notranje zmožnosti« (prav tam, str. 31). Norman Fenton je v šestdesetih letih prejšnjega stoletja napisal *Priročnik za uporabo skupinskega svetovanja v zaporih*, v katerem poudarja, da naj bi bil pri skupinskem svetovanju v svobodnih diskusijah

zapornik sprejet brez moraliziranja, spoznal bi čustvene konflikte, ki so bili povezani s kriminalnim dejanjem, bolje bi spoznal svojo osebnost, s tem bi se izboljšala klima v zaporu, razvijali bi se »konstruktivni medčloveški odnosi (prav tam, str. 31–32).

K temu bi dodal, da mora obsojenec spoznati družbene norme. Morda se v obdobju, v katerem bi moral biti deležen ustrezne vzgoje, nikoli ni seznanil z moralnimi in družbenimi pravili. Petrovec (1998, str. 35–37) sicer trdi, da morajo sodobni pristopi h kaznovanju temeljiti na cilju, da bi se zapornik po odpustu čim bolj uspešno vključil v življenje na prostosti in živel brez prestopkov, ter dodaja naslednje: »Bistvo postopka z delinkventom je namreč v tem, da sam pride do spoznanja o pomembnih moralnih spremembah, ki so se zgodile (ali ki naj se zgodijo) v njem in ki mu omogočajo ponovno najti človeško dostojanstvo.« Na tem mestu verjetno ne misli, da bi bil zapornik tega zmožen povsem sam, ampak s terapevtovo pomočjo. Trdim pa, da bi se morali vsi, zaposleni v zaporih (ne le terapevti) truditi, da bi zapornik spoznal družbene in moralne norme ter zahtevati od njega, da se ravna po njih, sami pa bi mu bili za vzgled. Obstaja vprašanje, katere so tiste norme, po katerih bi se vsak človek moral ravnati. Gotovo gre za temeljne moralne norme, so pa tudi pravila reda, tradicije, zakona in podobno, ki so bolj vprašljiva in v veliki meri odvisna od kulture, ožjega in širšega okolja ter okoliščin. Obstaja povsem mehanicističen pristop k retributivizmu, katerega zagovornik je J. D. Mabbott. Po njegovem prepričanju je treba spoštovati zakon ne glede na to, ali je pravičen in ga je mogoče splošiti na vse primere. Antony Flew se bori za kompromise in kritizira skrajna stališča. Pravi, da ne bi smeli iskati univerzalnih resnic. Obstajajo različne vrednote v različnih kulturah, kar se kaže tudi v kaznovalni politiki. Vrednote se razlikujejo tudi pri članih različnih veroizpovedi, razlikujejo se celo pri istem posamezniku v različnih starostnih obdobjih (Petrovec, 1998, str. 70–71, 52–55). Na osnovi različnih (tudi omenjenih) razprav o namenih kaznovanja Acton zaključuje naslednje:

[Z]mota filozofov [je] v tem, ker poskušajo najti vseobsežno utemeljevanje za vsa upravičena kaznovanja. To zmotno poimenujejo kot teorijo kaznovanja, ki jih sili v iskanje etičnih imperativov, uporabnih v vsakem

posamičnem primeru brez izjem – ali pa v iskanju nujne resnice, ki bi vsebovala univerzalnost, vendar neizogibno na račun etične upravičenosti (prav tam, str. 56).

Vendar odrejanje kazni ni delo zapora kot inštitucije, ampak sodstva. Zdi se mi prav, da sodišče upošteva vse okoliščine, ki so privedle do kaznivega dejanja, kot tudi tiste, v katerih bo obsojenec izvrševal kazen. Če se vrnem k resocializaciji zapornikov, treba bi bilo kombinirati behavioristični in humanistični pristop. Humanistični ne zadostuje, saj morajo, po mojem mnenju, kršenju pravil slediti neugodne posledice, upoštevanju pravil pa ugodne posledice, kar je značilnost behaviorističnega pristopa. Tudi Petrovec (1998, str. 46) navaja, da Fentonov humanistični model nikjer ni prav zaživel, ker predpostavlja horizontalne odnose med zaporniki in strokovnimi delavci, ki ga je skoraj nemogoče doseči. Po mojem mnenju, behavioristični pristop ni nujno nehuman. Z njim lahko pogosto najbolj celovito razložimo celo samo kaznivo dejanje. Prestopnik se je priučil določenega vedenja na podlagi ugodnosti, ki so temu vedenju sledile. V zaporu bi se moral priučiti nasprotnega vedenja in opustiti stare vzorce. Ni nujno, da behaviorističen pristop deluje le na podlagi kazni, lahko deluje tudi na podlagi nagrade za družbeno sprejemljivo vedenje. Ker ne zavračam humanističnega pristopa, ampak menim, da bi se moral dopolnjevati z behaviorističnim, se moje stališče ne ujema povsem s stališčem Boštjana M. Zupančiča, ki trdi, da se ne bi smeli izvajati nobeni drugi tretmani, kot tisti, ki temeljijo na učenju po sistemu behaviorizma. Ugotavlja, da obstojita konfliktni vlogi zapora: rehabilitacijska in kaznovalna. Prevzgojni sistem bi moral uporabljati sodobna spoznanja psihologije o kaznovanju. Namen kaznovanja ne bi smel biti povračilo zla z zlom. Zupančič navaja, da bi prevzgoja morala preprečevati kriminalna dejanja in da bi morali z nagradami spodbujati sprejemljiva vedenja (prav tam, str. 96–99).

Foucault (2004, str. 290–293) trdi, da so se kritike zapora pojavile že v letih 1820–1845, vendar se do danes niso pomembno spremenile, in sicer:

- zapori ne zmanjšujejo obsega kriminalnosti;
- zapiranje povzroča povratništvo; ko pride človek iz zapora, ima več možnosti, da se vanj vrne, kot prej;

- zapor neizogibno »izdeluje« prestopnike (opravljajo delo, s katerim se ne bodo mogli zaposliti; zaradi prisile, ki jo večkrat občutijo kot krivico, obtožujejo pravosodje in postanejo še manj pokorni; pazniki dopuščajo ovaduštvo, kar tudi ne spodbuja poštenja);
- zapor omogoča ali celo spodbuja organiziranje okolja prestopnikov, ki so med seboj solidarni, hierarhizirani in postanejo pajdaši;
- k povratništvu spodbujajo tudi pogoji, ki so postavljeni pred izpuščenega zapornika (nadzoruje jih policija, ne smejo kršiti prepovedi bivanja, ne najdejo si dela, ker jih ne vzamejo), zato spet naredijo kaznivo dejanje, da preživijo;
- posredno dela zapor ljudi prestopnike, ko pahne v revščino še njihovo družino;
- dejansko nastaja v družbi dvojna ekonomska škoda (stroški zapora in bivanja v njem ter zaradi prestopništva, ki ga zapor ne odpravlja).

K vsemu zapisanemu v kritiki Foucault (2004, str. 128) ugotavlja, da je zapor drag, obsojenci so v brezdelju, njihove napake se množijo, izpostavljeni so samovoljni paznikov, državljani lahko imajo občutek, da se v njem dogajajo krivice. Tudi drugi filozofi in preučevalci zaporov kot sta R. J. Gerber in P. D. McAnany, ugotavljajo, da se je pod pojmom rehabilitacija pogosto skrivala neaktivnost strokovnih delavcev zapora in da sploh ni nujno, da je tretmanska usmeritev do zapornikov humana. A tudi takšna, kakršna je bila in je, ne zmanjšuje povratništva (Petrovec, 1989, str. 61–62, 64).

Kljub temu da že 150 let razglašajo neuspešnost zapora, le-ta še kar obstaja. Foucault (2004, str. 296–305) se sprašuje, kdo ima od zaporov koristi. Trdi, da gre pri zapiranju za nadvlado ene družbene kategorije nad drugo. Razlikujeta se v upoštevanju reda, zakonov, pravil. Piše o zaprtem ilegalizmu, ki lahko koristi vladajočemu razredu, ker je omejen in ga je zaradi tega mogoče nadzirati; ker imajo od njega vsaj nekateri finančne koristi, iz zaporov izhajajo tudi ovaduhi in provokatorji, ki služijo policiji. Z marsičem od tega se ne bi mogel bolj strinjati kot se. V zaporih se dogajajo stvari, ki so kaznive. Gre za prekupčevanje z mamili,

alkoholom, tabletami, ki jih običajno predpisuje psihiater, in podobno. Gre za nasilje vseh vrst. Ker je omejeno s stenami zapora, ker so ljudje na prostosti varni pred prestopniki, se v zaporu dopušča več kot sicer. Prepričan sem, da se pazniki tudi zaradi svoje varnosti kdaj ne spustijo v spore med zaporniki in si mislijo, naj jih le-ti sami rešijo. Trdno je moje stališče, da se to ne bi smelo dogajati. Da bi se osebje zapora moralo na vsako nasilje zapornikov odzvati z vso resnostjo in ga preprečiti. Isto velja za druga kazniva dejanja, povezana s prepovedanimi substancami.

Morda je tudi družbeno nasprotovanje Foucaultovi spolni usmerjenosti eden izmed pomembnih razlogov, da ni videl inštitucije prisile in nesvobode le v zaporu, ampak tudi v drugih državnih inštitucijah. Omenja delavnice, šole, kasarne, bolnišnice, verske skupine in dobrodelna društva. Preko njih oblast vrši nadzor nad ljudmi. Nadzor ni omejen, ampak razpršen, oblast pa je skrita. Napiše:

Potemtakem imamo dve podobi discipline. Na enem koncu je disciplina – blocus, zaprta ustanova, postavljena na obrobje in vsa usmerjena k negativnim funkcijam: zaustaviti zlo, pretrgati komunikacije, suspendirati čas. Na drugem koncu pa imamo s panoptizmom disciplino – mehanizem: funkcionalni dispozitiv, ki naj izboljša izvrševanje oblasti, tako da ga naredi hitreje, lažje, bolj učinkovito; načrt subtilnih prisil za prihodnjo družbo (Foucault, 2004, str. 220–229).

Foucault (2004, str. 334) meni, da obstajajo razlogi za trdnost zapora, kar pa ne pomeni, da ga ni mogoče spremeniti. Možno je omejiti njegovo uporabo in njegovo notranje delovanje. Navaja primer, ko klasična prostitucija izgubi ekonomski učinek izkoriščanja s spolnim ugodjem ob prodaji kontracepcijskih tablet, pornografskih publikacij, filmov in spektaklov. Težko bi se strinjal s tem, da je možno veliko narediti, da se prekrški, ki jih danes razumemo kot kazniva dejanja, v prihodnosti ne bi. Obstajajo sicer primeri, ko to drži. Mogoče je legalizirati drogo in prostitucijo, mogoče je odpreti meje, s čimer odpade prepovedan vnos blaga v državo in podobno, a kršenje osnovnih moralnih načel še vedno zahteva povračilo in ne bi smelo biti prezrto. Drugo vprašanje je, ali je zapor ustrezno povračilo.

Gresham Sykes je analiziral kriminološka besedila, nastala od leta 1941 do 1960, in ugotovil, da je za razsvetljensko penologijo značilno, da ne dopušča kaznovanja. Nadomešča ga s pogojno obsodbo, pogojnim odpustom in psihoterapijo. Vendar se tudi te metode niso pokazale kot učinkovite (Petrovec, 1998, str. 37). Tudi te analize kažejo, da se zaporni kazni ni mogoče odreči. Če ne bi obstajala, bi tudi pogojna obsodba izgubila svoj smisel, saj za obsojenca ne bi predstavljala dovolj velike grožnje, da prestopkov ne bi ponavljal.

Strinjam se, da je vloga inštitucij danes velika in prav tako njihov vpliv na posameznika. Inštitucije postavljajo pravila. Šola narekuje čas, ko mora učenec prisostvovati pouku, jesti, telovaditi; vsebine, ki se jih mora naučiti; nenazadnje tudi načine pridobivanja znanja in še bi lahko našteval. V bolnišnicah so bolniki deležni obravnave, ki ne dopušča, da bi odločali o sebi. Pri tem niti ne mislim najbolj očitnega odločanja o življenju in smrti ter problema evtanazije, kar bi zahtevalo daljše razprave. Bolniki dobijo malo in večinoma pomanjkljive informacije o njih samih in njihovem bolezenskem stanju, možnostih zdravljenja doma in v tujini ter po klasični in alternativni medicini. Večinoma so odločitve glede zdravljenja prepuščene zdravnikom. Socialni delavci presojujejo, kateri rejniki bi bili primerni za otroke, ki so izgubili starše ali le-ti niso sposobni skrbeti zanje ter kdaj je otroke treba odvzeti iz primarne družine. Foucault (2004, str. 334) trdi, da inštitucije prevzemajo od sodne oblasti vedno več nadzornih in kaznovalnih funkcij.

Če sklenem, čeprav so se družbenopolitične razmere v slabih stotih letih močno spremenile, velja preučiti ideje Foucaulta, saj navkljub dejstvu, da gre za besedila, nastala v času velikih ideologij in številnih režimov, ki so poskušali vsak na svoj način uravnati posameznikovo življenje, so nekatere od teh idej še vedno aktualne. Foucault se veliko ukvarja z inštitucijami prisile in po mojem prepričanju za današnji čas pretirano poudarja poseganje oblasti v posameznikovo življenje. V moderni demokratični družbi se na žalost pogosto zdi, da se je oblast skoraj povsem odrekla skrbi za državljane. To je sicer prineslo več osebne svobode in hkrati onemogočilo številnim ljudem boljše kakovost življenja. Odgovorno izpolnjevanje

državljskih dolžnosti, tudi dolžnosti do institucij posamezniku omogoči, da se organizirano vključi v družbo in s tem ustvari boljše življenje. So ljudje, ki so živeli v neurejenih družinah, v katerih si niso mogli pridobiti delovnih navad, pozitivnih vrednot, splošne razgledanosti in bi zato potrebovali večji red in nadzor s strani širše družbe. Foucault je živel v času številnih represivnih mehanizmov, ki so temeljili na fašizmu, nacizmu in komunizmu. Država kot institucija je obstajala, obstajala je tudi revščina, danes je revščina eksces. Prostitucija je danes oblika dekadence, nekoč je bila odraz revščine. Družbena struktura v začetku 21. stoletja je povsem drugačna od družbene strukture 20. stoletja, Evropa se je spremenila, z njo tudi Slovenija, ki je relativno bogata država, večina kriminalnih dejanj pa izhaja iz ideoloških zablod (kot so prepričanja, da ima človek pravico do popolne svobode).

Čeprav Foucault dvomi o potrebnosti zapora kot institucije, se temu dvomu ne pridružujem, saj menim, da je osamitev nevarnih posameznikov nujna za zagotavljanje varnosti ostalega dela družbe. Primarna funkcija zapora mora biti zaščita družbe pred nevarnimi posamezniki in hkrati ne smemo pozabiti na prevzgojo teh posameznikov. Strinjam se z angleškima retributivistoma Anthonyjem Quintonom, ki trdi, da dobiti kazen ni človekova pravica, saj si kazni ne želimo, in hkrati se strinjam tudi z Cohenom, da kaznovati ni nujno nemoralno (Petrovec, 1989, str. 60). Trdim, da je kazen lahko tudi pravica, če se na njeni osnovi človek bolje prilagodi življenju na prostosti. Igor Primorac, zagovornik retributivne teorije, se navezuje na Heglove misli iz teze, po kateri se delinkvent s kaznijo osvobaja svojega delikta (prav tam, str. 78–79). Ko odsluži svojo kazen, je njegovo kaznivo dejanje vsaj z vidika zakona odpisano. S prestano kaznijo se sam s sabo pomiri. »Po mnenju Primorca je odlika retributivne teorije ta, da ima storilec za zrelega, odgovornega, svobodnega, razumnega in dostojanstvenega. V njem skratka vidi človeka. Kazen je njegova pravica« (prav tam, str. 81). Strinjam se, da storilec ni otrok, gotovo pa njegovo ravnanje ni bilo odgovorno in razumno. Zagovarjam tezo, da naj se ga obravnava z upoštevanjem dostojanstva človeka, saj gotovo ni vsa krivda, da je storil kaznivo dejanje, njegova. Nisem pristaš tega, da ga mora kazen zapora psihološko zlomiti, ampak se zavzemam za to, da na podlagi uvida

svojega dejanja, spoznanja razlogov zanj, sprejetja družbenih in moralnih norm spremeni svoje obnašanje.

Murphy po mojem mnenju pravilno ugotavlja, da zastraševanje sicer ni dovolj učinkovito v preprečevanju kriminalnih dejanj, in še vedno bi bilo le-teh verjetno še več, če se ljudje ne bi bali kazni (Petrovec, 1989, str. 63). Danes smo priča novemu pojavu, da ljudje zaradi »višjih ciljev« in pod vplivom religije brez oklevanja žrtvujejo svoje življenje s ciljem, da bodo s svojim samomorom ubili večje število drugih, drugače mislečih, verujočih ali druge nacionalnosti. Za te teroristične skrajneže kazen zagotovo ni grožnja. Pri njih tudi uvedba smrtne kazni izgubi ves pomen. Za le-to se zavzema Ernst Van den Haag, češ, da je življenje postalo tako poceni, da ni več nobene volje, da bi zaradi tega, ker je nekdo drugemu vzel življenje, le-tega usmrtili (prav tam, str. 65). To verjetno ne drži. Spomnimo se usmrtitev, ki so bile izvršene celo brez sojenja. Tudi Primorac se zavzema za smrtno kazen in celo dopušča kaznovanje nedolžnega v primeru, da bi bile posledice za družbo zaradi tega boljše (prav tam, str. 74, 83). Predlaga lestvici deliktov in kazni. Tehnična naloga je koordinirati ti dve lestvici. Primorac po mojem mnenju zanemarja storilca kaznivega dejanja kot človeka. Pomembno je, da je pravosodni sistem pravičen do posameznika ne glede na to, kaj je za družbo najbolj koristno.

Naj se vrnem k temi kaznovanja, s katero sem poglavje začel. Iz zapisanega je razvidno, da obstajata dve kategoriji filozofskih teorij kaznovanja, in sicer absolutne ali retributivne ter relativne ali utilitaristične (prav tam, str. 11–13). Klasični utilitaristi dejanja ocenjujejo glede na to, ali vplivajo na pojav ali odvzem sreče. Zanje so pravilna dejanja tista, ki prispevajo k ohranjanju ali povečanju sreče vseh tistih, ki jih to dejanje zadeva. Utemeljitelj klasičnega utilitarizma je bil Jeremy Bentham, izpopolnili pa so ga John Stuart, Henry Sidgwick in drugi filozofi (Singer, 2008, str. 15, 93). Utilitaristične teorije so tudi v zvezi s kaznovanjem usmerjene v prihodnost, medtem ko so retributivne povračilne, torej se tičejo preteklega prekrška. Obstajajo številne kritike tako retributivnih kot utilitarističnih teorij. Povzemam jih po Petrovcu (1998, str. 129–152) in jih komentiram.

Tradicionalni očitki retributivizmu so naslednji:

- Retributivisti nasprotujejo pravnemu redu, ki zagovarja enotnost izreka in izvrševanja kazni. Primer: za enako kaznivo dejanje dobita prestopnika enako kazen, ki pa jo prestajata v različnih zaporih z različnimi režimi. Način izvrševanja kazni je pomemben. Sodniki se sicer branijo, da ne poznajo režimov v zaporih. Težo kazni lahko presodimo šele, ko je bila izvršena. Da je prestajanje enake kazni v različnih okoljih lahko različno, se strinjam, saj to velja za vse inštitucije. Učenec se v enem razredu bolje počuti kot v drugem, za starostnika je v enem domu starejših občanov bolje poskrbljeno kot v drugem in podobno. Razlogi za to so številni, lahko so povsem individualni ali pa se tičejo klime oziroma dnevne rutine.
- Ne drži, da kazen in izvršitev kazni nimata nobenega vpliva na človekovo prihodnost. Argument najdemo v Watzlawickovi teoriji komunikacije, ki trdi, da je nemogoče ne komunicirati. Tudi, če nekoga ignoriramo, z njim komuniciramo, saj mu z ignoriranjem posredujemo določene informacije. Tudi če se z obsojencem v zaporu ne dogaja nič pretresljivega, bo prestajanje kazni zapora vplivalo na njegovo dožemanje kazni in prihodnost. To nedvomno drži, saj izkušnje vplivajo na človekovo prihodnje delovanje.
- Retributivisti se sklicujejo na svobodno voljo delinkventa. Podobno kot Petrovec sem tudi sam v predhodnem besedilu argumentiral, zakaj ne drži, da se človek povsem svobodno odloči za kaznivo dejanje in bi bila potemtakem kazen po prekršku povsem upravičena. Tudi Petrovec trdi, da je človek determiniran, čeprav ne v absolutnem pomenu. Sodniki pri odrejanju kazni raziščejo okoliščine, v katerih je bilo kaznivo dejanje storjeno, in jih, če je to upravičeno, upoštevajo kot olajševalne.

Petrovec (1998, str. 159) predstavi tudi kritike tretmanske ideologije. Te so naslednje:

- Tretmanske ideologije niso odgovorile na vprašanje, ali so zaporniki vredni rehabilitacijskih programov, in sicer na račun poštenih državljanov.

- Zločincem se pokaže spoštovanje s tem, da se jim kazen utemelji in se jih priznava kot zrele, polno odgovorne osebe s svobodno voljo.

Ocenjujem, da je pri kaznovanju z zaporem prisotno tako načelo retributizma kot utilitarizma. Gotovo je samo kaznovanje povezano z retributivno teorijo, medtem ko je treba pri izvajanju kazni upoštevati utilitaristična merila.

Sam pristop do zapornikov je odvisen od splošno družbeno sprejetega in uzakonjenega namena kaznovanja. Kot navaja Petrovec (1998, str. 163–168), do sredine sedemdesetih let prejšnjega stoletja je slovenska zakonodaja uveljavljala specialno preventivni namen kaznovanja (gre za preprečevanje in prevzgojo), ki se je nato umaknil generalno preventivnemu namenu (zastraševanje in vpliv na družbeno moralo). Le-ta se kaže v tem, da so kazni določene le navzgor, vedno pa jo je mogoče znižati. Kriterij koristnosti glede specialne in generalne prevencije ter resocializacije je podrejen kriteriju pravičnosti, pri čemer se upošteva teža storjenega dejanja in storilčeva krivda. Pri odmeri mladoletniškega zapora se najbolj približamo temu, da se odredi čas, ki je potreben za prevzgojo. Pri mlajših polnoletnikih se upošteva storilčeva osebnost in okoliščine, v katerih je bilo kaznivo dejanje storjeno. S posebno določbo starega zakonika je bil razložen tudi namen zaporne kazni, ki je bil v tem, da bi se obsojeni pripravil na pošteno življenje po prestani kazni. Gre torej za utilitaristične in tretmanske cilje. Danes se zavzemamo za objektivizacijo kaznovanja.

Petrovec (1998, str. 171–197) trdi, da ni prav, da ni nikjer v zakonikih zapisano, da je namen kaznovanja »reintegracija obsojenega v okolje« (izraza resocializacija in rehabilitacija sta po njegovem mnenju zastarela), česar tudi sam nisem zasledil. Petrovec nadalje trdi, da je ideja tretmana uzakonjena predvsem za mladoletnike, kar se mu zdi velika pomanjkljivost. Tehten razlog vidi avtor v tem, da zakonodajalec ne razume in ne pozna procesa osebnostnega razvoja, o katerem piše psiholog Erik Erikson, ki trdi, da se osebnostni razvoj z adolescenco ne konča, ampak se nadaljuje vse do smrti. Petrovec (prav tam, str. 197) je na podlagi ankete, ki jo je izvedel s sodniki in penologi, ugotovil, da so sodniki, ki imajo v resnici zelo

malo stikov z zapori, tretmansko naravnani, medtem ko bi penologi povečali delež represivnih pristopov v zaporih.

Kot sem že omenil, trdim, da bi morala kazen zapora vršiti tako povračilno funkcijo kot tudi funkcijo resocializacije oziroma reintegracije zapornika v neprestopno družbo.

3 ZAPORI IN SLOVENSKA ZAKONODAJA

„V Sloveniji imamo pet centralnih zaporov za moške, največji je zapor na Dobu, sledijo Ljubljana, Maribor in Koper; v Celju je zapor za mladoletne prestopnike in mlajše polnoletnike, na Igu pri Ljubljani je ženski zapor“ (Žist, 2008, str. 27). „V okviru ministrstva za pravosodje deluje organ v sestavi, in sicer uprava za izvrševanje kazenskih sankcij (v nadaljevanju UIKS), ki bdi nad slovenskimi zapori“ (prav tam, str. 28).

V Sloveniji ureja delovanje zaporov Ustava Republike Slovenije, Zakon o vladi, Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij in Pravilnik o izvrševanju kazni zapora. V nadaljnjem besedilu povzemam člene, ki urejajo delovanje zaporov.

3.1 ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE, OPREDELJENE V USTAVI REPUBLIKE SLOVENIJE

Kot trdi Foucault (2009; str. 61–62), je temelj vseh zakonov „isonomio«, ki pomeni enakost vseh državljanov pred zakonom. Ta temelj vsebuje tudi slovenska ustava.

Povzemam nekaj členov, ki so pomembni za tematiko magistrskega dela, iz *Ustave Republike Slovenije*, poglavja *Človekove pravice in temeljne svoboščine*:

- »V Sloveniji so vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine ne glede na narodnost, raso spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino« (Ustava republike Slovenije, b. d., čl. 14).

- »Človekovo življenje je nedotakljivo. V Sloveniji ni smrtne kazni« (prav tam, čl. 17).
- »Nihče ne sme biti podvržen mučenju, nečloveškemu ali ponižujočem kaznovanju ali ravnanju. Na človeku je prepovedano delati medicinske ali druge znanstvene poskuse brez njegove svobodne privolitve« (prav tam, čl. 18).
- »Vsakdo ima pravico do osebne svobode. Nikomur se ne sme vzeti prostosti, razen v primerih in po postopku, ki ga določa zakon. Vsakdo, ki mu je odvzeta prostost, mora biti v materinem jeziku ali v jeziku, ki ga razume, takoj obveščen o razlogih za odvzem prostosti« (prav tam, čl. 19).
- »Oseba, za katero obstaja utemeljen sum, da je storila kaznivo dejanje, se sme pripriti samo na podlagi odločbe sodišča, kadar je to neogibno potrebno za potek kazenskega postopka ali za varnost ljudi. Ob priporu, najkasneje pa v 24 urah po njem, mora biti priprtemu vročena pisna, obrazložena odločba. Proti tej odločbi ima priprti pravico do pritožbe, o kateri mora sodišče odločiti v 48 urah. Pripor sme trajati samo toliko časa, dokler so za to dani zakonski razlogi, vendar največ tri mesece od dneva odvzema prostosti. Vrhovno sodišče sme pripor podaljšati še za nadaljnje tri mesece. Če do izteka teh rokov obtožnica ni vložena, se obdolženca izpusti« (prav tam, čl. 20).
- »Zagotovljeno je spoštovanje človekove osebnosti in njegovega dostojanstva v kazenskem in v vseh drugih pravnih postopkih in prav tako med odvzemanjem prostosti in izvrševanjem kazni. Prepovedno je vsakršno nasilje nad osebami, ki jim je prostost kakorkoli omejena, ter vsakršno izsiljevanje priznanj in izjav« (prav tam, čl. 21).
- »Kdor je obdolžen kaznivega ravnanja, velja za nedolžnega, dokler njegova krivda ni ugotovljena s pravnomočno sodbo« (prav tam, čl. 27).
- »Samo zakon lahko predpiše, da se na podlagi odločbe sodišča za določen čas ne upošteva varstvo tajnosti pisem in drugih občil in nedotakljivost človekove zasebnosti, če je to nujno za uvedbo ali potek kazenskega postopka ali za varnost države« (prav tam, čl. 37).
- »Zagotovljena je svoboda dela. Vsakdo prosto izbira zaposlitev... Prisilno delo je prepovedano« (prav tam, čl. 49).

Trdim, da je ustava napisana na demokratičnih in humanističnih načelih. Upošteva enakost med ljudmi pred zakonom, kar je pravično. Čeprav je izbira poklica in posledično življenjskega sloga ustavna pravica, je treba posamezniku, katerega življenjski slog je vodil do kaznivega dejanja, zaradi katerega prestaja kazen zapora, v delovni terapiji predstaviti zaposlitve in načine življenja, ki so družbeno sprejemljivi. Zato menim, da mora biti delovna terapija v zaporu obvezna. Dopusča pa zaporniku, da sam izbere dejavnosti glede na svoje kvalifikacije in izobrazbo.

3.2 ZAKON O VLADI

Zakon o vladi Republike Slovenije med drugim opredeljuje naslednje:

- »Vlada Republike Slovenije (v nadaljnjem besedilu: vlada) je organ izvršilne oblasti in najvišji organ državne uprave Republike Slovenije« (*Zakon o vladi Republike Slovenije*, b. d., čl. 1).
- »Vlada v skladu z ustavo, zakoni in drugimi splošnimi akti Državnega zbora določa, usmerja in usklajuje izvajanje politike države« (prav tam, čl. 2).
- »Vlada predlaga Državnemu zboru v sprejem zakone, državni proračun, nacionalne programe in druge splošne akte, s katerimi se določajo načelne in dolgoročne politične usmeritve za posamezna področja iz pristojnosti države« (prav tam).
- »Za vlado so skupno odgovorni vsi njeni člani, za delo posameznega ministrstva pa pristojni minister« (prav tam, čl. 4).
- »Vlada nadzoruje delo ministrstev, jim daje smernice za izvajanje politike in za izvrševanje zakonov, drugih predpisov in splošnih aktov ter skrbi, da ministrstva usklajeno izvršujejo svoje naloge« (prav tam, čl. 5).
- V vladi je med drugimi tudi minister za pravosodje (prav tam, čl. 8).

3.3 ZAKON O IZVRŠEVANJU KAZENSKIH SANKCIJ (ZIKS)

V nadaljnjem besedilu iz *Zakona o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS-1)* navajam ali povzemam člene, ki so pomembni za temo magistrskega dela, in sicer:

- »Med izvrševanjem kazenskih sankcij so obsojencu zagotovljene vse pravice državljanov Republike Slovenije, razen tistih, ki so mu izrecno odvzete ali omejene z zakonom« (ZIKS, b. d., čl. 4).
- »Tisti, proti kateremu se izvrši kazenska sankcija, ne plača stroškov za njeno izršitev, razen če z zakonom ni drugače določeno« (prav tam, čl. 5).
- Pravice obsojenca med prestajanjem kazni zapora (skladno z možnostmi zavoda): delo (za obsojence, ki so zmožni za delo); delovna terapija (za obsojence, ki niso sposobni za redno delo); pridobitev znanj – zlasti dokončanje osnovnošolske obveznosti in pridobitev poklica in kulturno-izobraževalne, športno-rekreativne dejavnosti, spremljanje dogajanj doma in v svetu ter druge aktivnosti, koristne za telesno in duševno zdravje (prav tam, čl. 14–16).
- V prehodnem obdobju, ki traja največ 30 dni, se zbirajo podatki o osebnosti obsojenca, njegovem zdravstvenem stanju, sposobnostih in drugih okoliščinah, pomembnih za pravilno obravnavo. Po zaključku tega obdobja se obsojencu pripravi osebni načrt (prav tam, čl. 30).
- Prostor zavoda morajo ustrezati zdravstvenim in higienskim razmeram ter omogočati realizacijo osebnega načrta; obsojenca se razporedi v enoposteljno sobo ali skupno spalnico (največ 8 postelj) (prav tam, čl. 42).
- Obsojenec ima pravico do najmanj dve uri prebivanja na prostem dnevno (prav tam, čl. 43).
- Med organe za izvrševanje kazenskih sankcij sodi Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, ki skrbi za uveljavljanje pravic in obveznosti zaprtih oseb, razvoj metod dela z zaprtimi osebami, razvoj socialnega dela in postpenalne obravnave zaprtih oseb, zdravstveno varstvo zaprtih oseb, usklajeno izvajanje drugih kazenskih sankcij ipd. (prav tam, čl. 101–102).
- V zavodih morajo biti ločeni moški od žensk in mladoletni od polnoletnih. V največji možni meri se ločijo tudi osebe v uklonilnem zaporu od obsojencev, nekadilci od kadilcev, upoštevati pa je potrebno tudi zdravstveno stanje zaprtih oseb (prav tam, čl. 207).
- Nadzorstvo nad zavodi glede zakonitega ravnanja z obsojenci opravljajo: ministrstvo za pravosodje; predsednik okrožnega sodišča, na območju katerega je zavod oziroma njegov oddelek; varuh človekovih pravic; po mednarodnih aktih

pooblaščenimi organi za varstvo človekovih pravic in za preprečevanje mučenja, nečloveškega, poniževalnega postopka in kaznovanja; ministrstvo za šolstvo – nadzor nad izobraževanjem obsojencev (prav tam, čl. 212).

- »Naloge vzgojne službe opravljajo strokovni delavci: vzgojitelji, psihologi, pedagogi, socialni delavci, učitelji, učitelji praktičnega pouka, delovni terapevti in zdravstveno osebje« (prav tam, čl. 243). »Strokovni delavci skrbijo za takšno organizacijo življenja in dela v zavodu, ki pospešuje ustrezno vključitev obsojenca v normalno življenje na prostosti po prestani kazni« (prav tam, čl. 244).

Predpostavljam, da bi lahko s svojim delom zapornik posredno vsaj delno prispeval k povrnitvi stroškov svojega bivanja v zaporu.

3.4 PRAVILNIK O IZVRŠEVANJU KAZNI ZAPORA

Povzemam tudi nekaj za magistrsko delo pomembnih členov iz *Pravilnika o izvrševanju kazni zapora* (b. d.), ki vključuje ob splošnih določbah tudi člene, povezane s pozivanjem obsojencev na prestajanje kazni, sprejemom v zavod, postopkom po sprejemu v zavod, z delom obsojencev, zdravstvenim varstvom in invalidskim zavarovanjem obsojencev, dopisovanjem in s sprejemanjem obiskov, podeljevanjem ugodnosti obsojencem, z duhovno oskrbo obsojencev, s premeščanjem obsojencev in prekinitvijo prestajanja kazni, z obnašanjem, disciplinskim kaznovanjem, odškodninsko odgovornostjo in s posebnim režimom obsojencev, pomočjo obsojencu za socialno vključevanje ob odpustu, z obleko, s perilom, z obutvijo in osebno higieno obsojencev, uveljavljanjem in varstvom pravic ter s pritožbami obsojencev, z nadzorstvom nad zavodi, s pogojnim odpustom, ter prehodni in končni določbi:

- »Ta pravilnik podrobneje ureja izvrševanje kazni zapora, mladoletniškega zapora in uklonilnega zapora, določenega v postopku o prekršku« (Pravilnik o izvrševanju kazni zapora, b. d., čl. 1).

- “Obsojenci skladno s hišnim redom lahko nosijo svojo obleko, perilo in obutev, če je primerno vzdrževana” (prav tam, čl. 16).

- »Med trajanjem sprejemnega obdobja oziroma obdobja po sprejemu se z

obsojencem ukvarja strokovna skupina, ki jo praviloma sestavljajo zlasti: psiholog, pedagog, sociolog, vzgojitelj, socialni delavec, inštruktor, učitelj praktičnega pouka, zdravnik in predstavnik pravosodnih policistov. Po potrebi sodeluje v strokovni skupini tudi psihiater” (prav tam, čl. 21).

- Med drugim mora ta skupina »zbrati podatke o obsojenčevi osebnosti in druge podatke, ki so potrebni za sestavo osebnega načrta; sestaviti okvirni osebni načrt in ga obsojencu ponuditi v podpis; predlaga napotitev obsojenca v specializirano organizacijo v skladu z drugim odstavkom 30. člena zakona, če oceni, da je to potrebno za preučitev njegove osebnosti in za sestavo okvirnega osebnega načrta” (prav tam, čl. 22).

- “Obravnava obsojencev poteka po individualnih, skupinskih in skupnostnih programih” (prav tam, čl. 24).

- Režim obiskov se obsojencu določi v njegovem osebnem načrtu (prav tam, čl. 71).

- Obsojenec ima pravico do telefonskih klicev po določenem redu (prav tam, čl. 75).

- Prinešene ali po pošti poslane pošiljke je treba pred izročitvijo obsojencu pazljivo pregledati (prav tam, čl. 77).

- “Denar sme imeti obsojenec v zavodu pri sebi le izjemoma, če je to določeno v njegovem osebnem načrtu, in sicer največ v znesku, ki ga določi hišni red zavoda (prav tam, čl. 78).

Zapisani člani postavljajo pravila reda, ki ureja zapornikovo vsakdanje življenje. Skladna so s slovensko ustavo, saj upoštevajo človekovo dostojanstvo. Menim, da je del hišnega reda, ki obsojencem dovoljuje vnos gotovine v zavod, povsem nepotreben. Vnos gotovine v okolje, v katerem so omejene možnosti za porabo le-te (v zaporih ni trgovin), lahko samo pripomore k nastanku črnega trga znotraj zapora in privede do konfliktov med zaporniki.

Ugotavljam, da prihaja v Sloveniji do razkoraka med razumsko in humano zastavljeno zakonodajo in izvrševanjem le-te. Empirične raziskave, ki jih navajam v nadaljnjem besedilu, kažejo, da zakonodajo pogosto ignorirajo prav tisti organi, ki bi morali skrbeti za realizacijo zakonskih določb. Menim, da je razlog še vedno

v politizaciji pravosodnih organov in policije. Strokoven kader bi moral biti visoko strokovno usposobljen in bi moral svoje delovne obveznosti izvajati v okolju, v katerega ni politično, družbeno ali osebno vpleten.

4 TIPI PRESTAJANJA ZAPORNE KAZNI

„Penologija je veda o izvrševanju kazenskih sankcij« (Žist, 2008, str. 52). Iz zakonikov Republike Slovenije lahko razberemo, da obstaja več tipov prestajanja kazni in posebej zaporne kazni. Navajam oziroma povzemam nekaj členov, ki jih opredeljujejo:

“Kazni zapora in mladoletniškega zapora, uklonilni zapor ter kazni zapora, izrečene po drugih predpisih, se izvršujejo v zavodih za prestajanje kazni zapora” (ZIKS, b. d., čl. 11). Mladoletniški zapori so za obsojence, v katerem lahko ostanejo do dopolnjenega 23. leta, kasneje pa se premestijo v zavod, v katerem prestajajo kazen polnoletni obsojenci, razen če je potrebno, da obsojenec ostane v zavodu za mladoletnike, da dokonča šolo ali strokovno usposobitev (prav tam, čl. 113). Modalitete izvrševanja kazni zapora so naslednje: obsojeni med prestajanjem kazni ostane v delovnem ali izobraževalnem razmerju in prebiva doma, v zavodu pa mora biti ob prostih dneh; hišni zapor in izvrševanje dela v splošno korist (Gre za opravljanje dela v javnem interesu, ki ni namenjeno pridobivanju dobička) (prav tam, čl. 12–13).

Kazen se torej lahko izvrši tudi z delom v korist humanitarnih organizacij in lokalnih skupnosti. Pri tem Zavod sodeluje s pristojnim centrom za socialno delo. Pristojni center spremlja in nadzira, ali obsojenec izpolnjuje delovne naloge iz prejšnjega odstavka (Pravilnik o izvrševanju kazni zapora, b. d., čl. 8). Običajno gre za pomoč brezdomcem, v domovih upokojencev in drugo (Žist, 2008, str. 226). Predpostavljam, da je opravljal, ki bi jih lahko izvajali obsojenci, ki so kaznovani zaradi lažjih prestopkov, veliko. Primer so vsa obrtna, gradbena dela, dela v proizvodnji, komunalni, kmetijstvu ipd. Ne zdi se mi primerno, da obsojenci opravljajo dela, kjer so v stiku z družbeno ali fizično šibkejšimi ljudmi. Pomoč

ostarelim osebam je za zapornike povsem neprimerna oblika zaposlitve. Delavci, ki delajo s starejšimi ali z ljudmi z duševnimi motnjami, potrebujejo visoko raven strokovne usposobljenosti, človeške empatije in senzibilnosti, ki je večina zapornikov ne premore.

Skladno s tretmansko idejo sta mogoči odpustitev kazni in pogojna obsodba. V primeru zadnje moramo preučiti storilčevo osebnost, njegovo vedenje po kaznivem dejanju, prognozo njegovega vedenja in le v manjši meri stopnjo kazenske odgovornosti. Pogojni odpust je odvisen od obsojenčevega vedenja v času prestajanja kazni. Zato obsojenci velikokrat hlinijo, da so se poboljšali in da upoštevajo pravila. Tako ni presenetljivo, da so prav povratniki običajno zelo zgledni zaporniki (Petrovec, 1998, str. 169–170).

Glede na stopnjo zavarovanja in omejevanja svobode gibanja ločimo zavode s strožjim režimom – zaprti zavodi in zavode s svobodnejšim režimom – polodprti in odprti zavodi. Po enakih kriterijih se lahko razlikujejo tudi oddelki znotraj zavoda. Za obsojence, ki so nevarni, ker ogrožajo druge, se lahko organizira posebej varovan oddelek v okviru zavoda (ZIKS, b. d., čl. 206).

Odprti oddelki niso ograjeni z zunanjo ograjo zaradi preprečitve pobega obsojencev. [...] Bivalni, delovni in drugi prostori, v katerih bivajo in delajo obsojenci, se ne zaklepajo. [...] V odprtem oddelku ni tehničnega in osebnega varovanja. Za ohranjanje reda in discipline ter za varnost skrbi praviloma en pravosodni policist (Pravilnik o izvrševanju kazni zapora, b. d., čl. 3).

Obsojencem v polodprtem oddelku je omogočeno svobodnejše gibanje. Prostori na oddelku čez dan niso zaklenjeni, pri delu obsojenci nimajo stalnega nadzora, in tudi sicer pazniki vršijo nadzor le občasno (prav tam, čl. 4).

Posebej varovani oddelek je zavarovan z intenzivnim tehničnim in osebnim varovanjem. Oddelek je ločen od ostalih oddelkov obsojencev. Stopnja izoliranosti od ostalih obsojencev v oddelku in izven njega je

opredeljena v osebnem načrtu. Obiski so nadzirani. Obsojenci med bivanjem v oddelku s povečanim varovanjem nimajo možnosti pridobiti ugodnosti prostih izhodov iz zavoda (prav tam, čl. 5).

5 RED IN DISCIPLINA V ZAPORU

Red in disciplina v zaporih sta izredno natančno in strogo določena. Ne le to, Foucault (2004, str. 257) trdi, da je zapor »omnidisciplinski«, kar pomeni, da je s pravili določeno celotno življenje v njem. Na zaprtih oddelkih je tako natančno določen čas spanja, hranjenja, osebne higiene, dela, druženja, odhoda na dvorišče, počitka ipd. Določeno je, kaj bodo zaporniki jedli, s kom se bodo družili, kaj bodo počeli ipd. Red in disciplina sicer vladata tudi v drugih inštitucijah. Tudi v šolah, bolnišnicah, na delovnih mestih, še posebej v vojski vlada določen red, ampak ta nikjer ne zajema celotnega življenja posameznikov. V vseh teh inštitucijah obstaja določena svoboda. Tako na primer šola bolj ali manj ne določa, kaj se bo z učenci dogajalo pred in po zaključku pouka. V zaporu pa je svoboda izredno omejena, kar je tudi dejanski smisel zaporne kazni; če ne bi bil, bi bili prestopniki kaznovani drugače, na primer z obveznim zdravljenjem, družbeno koristnimi deli, povračilom škode, ki so jo naredili.

Ob sprejemu obsojenca v zapor, se sestavi varnostna ocena obsojenca. Ta vključuje ukrepe, potrebne, da se obsojencu v zaporu zagotovi varnost, da obsojenec upošteva red in disciplino v zaporu (ZIKS, b. d., čl. 10). Ob sprejemu v zavod obsojenca seznanijo s hišnim redom, pravicami in načinom njihovega uveljavljanja, obveznostmi, disciplinskimi kaznimi in ugodnostmi (prav tam, čl. 29). Natančno so določena hišna pravila. Če se jih obsojenci ne držijo, so sankcionirani. Če pa se jih držijo, si s tem pridobijo številne ugodnosti in sodelujejo pri pripravi svojega rehabilitacijskega programa skupaj s strokovnimi delavci (Žist, 2008, str. 104–105).

Hujši disciplinski prestopki obsojenca so: neizpolnitev ukaza uradne osebe, ki bi povzročila hujše motnje v delovanju zavoda, fizični napad na soobsojenca, delavca ali tretjo osebo, izdelovanje ali vnašanje predmetov, primernih za napad, pobeg,

zloraba ugodnosti, povzročitev materialne škode namenoma ali iz hude malomarnosti, prekupčevanje, posojanje denarja, ponavljanje lažjih kršitev, prisiljevanje ipd. (ZIKS, b. d., čl. 87).

Vsakodnevno prihaja tudi do lažjih disciplinskih prestopkov. Predpostavljam, da obstaja veliko razlogov, da prihaja v zaporih do kršitve reda in discipline. Nekateri zaporniki so v slabem psihičnem stanju že zaradi tega, ker so razočarani nad kaznijo zapora, njihovo samospoštovanje je nizko, svojo nadvlado nad drugimi želijo nekateri dobiti tako, da so do drugih agresivni. Za konflikte je veliko priložnosti, saj na relativno majhnem prostoru biva veliko ljudi, ki imajo preveč prostega časa. Imajo različne navade, ki ne ustrezajo vsem zapornikom, kar povzroča nestrpnost med njimi. Nerazporejenost povzročajo odtegnitev ugodnosti in redki stiki s svojci in prijatelji. Številni se bojijo prihodnosti in obupajo nad življenjem. Nekateri ostanejo kljub prepovedi vnosa alkohola in droge v zapor odvisni od prepovedanih substanc. Z različnimi vrstami nasilja poskušajo pridobiti od drugih zapornikov ali od osebja stvari, ki jih potrebujejo. Če jim to ne uspe, so tudi zaradi nezadovoljenih potreb frustrirani, kar se kaže v njihovem socialnem obnašanju. Nekateri postanejo odvisniki šele v zaporu, ker si s prepovedanimi substancami lajšajo psihične bolečine. Okrnjeno je tudi zadovoljevanje njihove potrebe po spolnosti. Ob vsem tem ne smemo pozabiti, da ima večina zapornikov že pred prestajanjem kazni zapora težave v socialnih odnosih, prilagajanju in upoštevanju družbenih norm. Ni presenetljivo, da tako socialno nekompetentni, nezadovoljni, razočarani in omejeni v svobodnem odločanju pogosto kršijo red in disciplino v zaporu. Obstajajo pa tudi zaporniki, ki ohranjajo svoj optimizem s tem, da bolj ali manj skrbno načrtujejo pobeg in ga izvedejo ali vsaj poskušajo izvesti.

Obsojenec je lahko za hujše disciplinske prekrške kaznovan z razporeditvijo na drugo delo (če je kršitev storjena v zvezi z delom), omejitvijo podeljevanja ugodnosti (če je zlorabil ugodnosti), omejitev sprejemanja pošiljk (če v njej najdejo prepovedane vsebine), če obsojenec zavodu namenoma ali iz hude malomarnosti povzroči škodo, jo mora poravnati; če obsojenec ogroža življenje ali zdravje drugih, se sme odrediti, da prestaja kazen ločeno od drugih obsojencev; če obsojenec v

tolikšni meri ovira življenje in delo v zavodu, da so redni disciplinski ukrepi zoper njega neuspešni, se sme odrediti osamitev v prostih urah. Za lažje disciplinske prestopke se izreče javni opomin (ZIKS, b. d., čl. 88–89). Discipliniranje obsojenca opredeljuje tudi *Pravilnik o izvrševanju kazni zapora* (b. d.), v katerem med drugim piše, da je možno obsojencu prepovedati dopisovanje in uporabo elektronskih medijev, če se ugotovi, da le-to ni v skladu z vzdrževanjem varnosti, reda in discipline v zaporu (*Pravilnika o izvrševanju kazni zapora*, b. d., čl. 68, čl. 78). Tudi ta zakon v več členih opredeljuje kazensko sankcijo premeščanja obsojenca v samico (*Pravilnika o izvrševanju kazni zapora*, b. d., čl. 89–105). Možno je, da se zaradi hujšega disciplinskega prestopka uvede kazenski ali vsaj disciplinski postopek. Oba sta dolgotrajna in draga, zato jih zaradi lažjih disciplinskih prestopkov ne uvajajo. Večino lažjih kršitev reda in discipline obravnavajo neformalno, in sicer tako, da pazniki zapornike opozarjajo, prerazporedijo, premestijo v varovani oddelek ali samico, in podobno (Žist, 2008, str. 32).

Remic (2005; povz. po Žist, 2008, str. 52) je ugotovil, da se pazniki zavedajo, da je kazen v tem, da se osebi odvzame svoboda in da se morajo izogibati temu, da bi še sami dodatno kaznovali zapornike, zato je raba prisilnih sredstev zelo omejena. Peteh (2003, str. 99) opozarja, da se je pri uporabi prisilnih sredstev treba držati mednarodnih priporočil, kar pomeni, da se jih je treba odreči, če niso nujno potrebna. Uporaba prisilnih sredstev namreč poslabša odnose med obsojenci in zaposlenimi v zaporu. Treba je spodbujati nekonflikten pristop. Če je komunikacija med zaporniki in pazniki ustrezna, se bodo morda obsojenci obrnili na paznike tudi takrat, ko bodo zaradi stresov, ki jih doživljajo, potrebovali oporo sočloveka (Bračko, 2004, str. 128). Meško, Umek in Valentinčič (2000; povz. po Žist, 2008, str. 53) so ugotovili, da so po poročanjih paznikov njihove prevladujoče aktivnosti nadzor nad obsojenci, zagotavljanje varnosti v zaporu, razgovori in pomoč obsojencev, ko le-ti doživljajo krize, deljenje pošte, zdravil in nadzor nad telefonskimi pogovori obsojencev. Razpotnik (2000; cit. po Žist, 2008, str. 56) je v svoji diplomski nalogi napisal, da bi si morali vsi zaposleni v zaporu prizadevati za resocializacijo obsojencev tudi tako, da bi jim bili za vzgled s svojo preudarnostjo, umirjenostjo in prijaznostjo.

Med leti 1967 in 1971 je potekal eksperiment pod vodstvom Katje Filipčič, direktorice Inštituta za kriminologijo v vzgojnih zavodih za mladoletnike v bližini Ljubljane. Uvedli so socioterapevtski model vzgoje, ki vključuje permissivno vzgojo. Klima v zavodih se je pomembno izboljšala, manj je bilo pobegov, sodelovanje mladostnikov je bilo večje. Metoda pa ne zahteva sprememb samo pri mladostnikih, ampak tudi pri zaposlenih v zavodu. Pokazalo se je, da je njihova izobrazba manj pomembna kot osebnostne lastnosti. To metodo so nato začeli uveljavljati tudi v drugih slovenskih zavodih za prestajanje kazni zapora, a se je pokazalo, da je pogosto težava pri uresničevanju metode v tem, da se zaposleni težko odrečejo vertikalnemu odločanju. Model v naših zaporih ni nikoli povsem zaživel, soodločanje zapornikov je na nizki ravni. V imenu varovanja še vedno obstaja avtoritarni način vodenja, kar pomeni, da morajo zaporniki strogo spoštovati hišni red, v nasprotnem primeru dobijo sankcije; če so vzorni pri delu in ostalih dejavnostih, pa so deležni določenih ugodnosti, kot so npr. pogostejši obiski (Žist, 2008, str. 71).

V slovenskih zaporih je trenutno očiten primanjkljaj reda in discipline. Kot navaja že Foucault (2009, str. 73): »Platon *parrhesie* ne razume le kot svobode, da rečemo, karkoli želimo, temveč jo povezuje tudi s svobodo, da storimo, karkoli hočemo. Gre za neke vrste anarhijo, ki vključuje svobodo izbire lastnega življenjskega sloga brez omejitev.» Strinjam se, da bi obstajala brez reda in discipline v zaporu le anarhija. Povsem nedopustno je, da v inštituciji, kjer je tako močna koncentracija pravosodnih policistov, še vedno prihaja do odvisnosti od mamil in alkohola. Podobno kot pri problematiki nasilja je treba izboljšati stanje na tem področju. Raziskave kažejo, da so pazniki preobremenjeni in da je njihovo delo stresno. Čeprav se na stres na takšnem delovnem mestu ne da pomembno vplivati, bi bilo nujno, da se zaposli dovolj primerno izobraženih paznikov. V inštituciji, kjer je osnovna funkcija nadzor, že prisotnost prepovedanih substanc kaže na generalno nesposobnost ali nemotiviranost osebja. Premalo je sodelovanja med pravosodno policijo in splošnimi preiskovalnimi organi redne policije. Zelo pomembno za resocializacijo posameznika je, da se znotraj inštitucije zapora vzpostavi normalen

hierarhičen red in ne hierarhični red kriminalne subkulture. V kolikor želimo zapornike vsaj približno resocializirati, je nujno potrebno, da se razbije vsaka interna zaporniška hierarhija in da se zapornikom zagotovi varno izvajanje njihovega osebnega programa. Pomembno je, da se posamezniki, ki družbenih norm niso uspešno ponotranjili, kar je verjetno vodilo do prestopništva, naučijo družbenih norm, spoštovanja le-teh in pravil funkcioniranja v moderni družbi, kjer življenje ureja napisan zakon in ne zakon osebne moči. Red in disciplina v zaporu sta tako nujna pogoja za resocializacijo posameznikov. Zdi se, da slovenski zapori služijo bolj odstranitvi nevarnih posameznikov iz družbe kot njihovi rehabilitaciji in vzgoji. Razmisliti moramo o zmogljivostih zaporov, njihovi arhitekturi (ki bi morala omogočiti nadzor) in predvsem varnosti posameznika. Smiselno bi bilo, da bi zaporniki vsaj noč prespali v enoposteljnih sobah, medtem ko dnevni čas tako ali tako preživljajo v skupnih prostorih za delo, rekreacijo ali sprostitvev.

6 NASILJE MED IN NAD ZAPORNIKI

V Sloveniji je uzakonjeno, da morajo biti odnosi v zaporu humani in nenasilni. V čl. 90 *Pravilnika o izvrševanju kazni zapora* (b. d.) je zapisano:

Medsebojni odnosi obsojencev morajo biti strpni in korektni. Nedopustno je izvajanje pritiskov skupin ali posameznikov nad drugimi skupinami ali posamezniki, medsebojno obračunavanje, žaljenje, poniževanje ali zasmehovanje. Obsojenec, ki je zaradi nedopustnih ravnanj soobsojencev iz prejšnjega odstavka kakorkoli prizadet, ne sme sam iskati zadoščenja, temveč lahko to prijavi pristojnemu delavcu zavoda.

Vendar je stanje v zaporih precej drugačno. Zapisana pravila je že v vsakdanjem življenju težko uresničevati, saj so zelo splošna in si jih lahko vsak po svoje razlaga. Govorimo lahko o socialni viktimizaciji, »ko skupina obsojencev izvaja pritisk na enega obsojenca ali na neko drugo skupino obsojencev« (Žist, 2008, str. 115). Žistova (2008, str. 9) zagovarja »stališče, da je država dolžna vsaki zaprti osebi omogočiti varno prestajanje kazni«, s čimer se absolutno strinjam. Dejstvo je, da obstaja v zaporih nasilje. Pravzaprav lahko pride do nasilja že pred prihodom

obsojenca v zapor, takoj ko postane sodba pravnomočna.

V literaturi sem preučil dejavnike, ki lahko vplivajo na nasilje v zaporu. Ugotovil sem, da obstajajo lastnosti, ki pomenijo tveganje, da bo obsojenec postal ali žrtev nasilja ali nasilnež, ob tem določene okoliščine oziroma določeni pogoji spodbudijo nasilje med obsojenci. Žrtve nasilja pogosto postanejo obsojenci, ki so mlajši, bolj neizkušeni, telesno šibkejši, mentalno zaostali, duševno bolni, tisti, ki v zaporu niso člani tolpe, homoseksualci, izdajalci, ovaduhi, zapri zaradi spolnih deliktov ali drugih deliktov, ki jih soobsojenci prezirajo, sebi pripisujejo nižje mesto med soobsojenci, se obnašajo »poženščeno«, si pred prestajanjem kazni v zaporu niso uspeli najti redne zaposlitve, v otroštvu so doživeli trpinčenje idr. (Žist, 2008, str. 96–115, 132). Nasilje nad zaporniki ima negativne posledice. Na primer, spolno nasilje nad zaporniki ima fizične, socialne in psihološke posledice, povzroča med zaporniki strah, je razlog spolno prenosljivih bolezni, vodi do maščevanja ali samoagresivnih dejanj (prav tam, str. 116–122).

Pogosto so napadalci obsojenci, ki so povratniki, so torej že prilagojeni na življenje v zaporu in delovanje zapora dobro poznajo (Bowker, 1980; cit. po Žist, 2008, str. 132). Do nasilja pogosto prihaja zaradi trgovanja z mamili ali iz želje dobiti mamilo, od katerega je obsojenec odvisen, ter zaradi boja za politično prevlado v zaporu. Zaporniki imajo lahko od svojega nasilnega vedenja koristi, in sicer: porast socialnega statusa v zaporniški subkulturi, zvišanje samopodobe, obramba pred nasiljem drugih zapornikov, spolna zadovoljitev, ugodnosti in ekonomski dobiček (Žist, 2008, str. 114–115, 133).

Tako žrtve kot napadalci poročajo o nespečnosti, psihičnih težavah, samomorilnem vedenju in samopoškodbah (prav tam, str. 96–97).

Viktimizacijo med zaporniki lahko povzročijo ali vsaj spodbudijo tudi drugi dejavniki, kot so rasne in religijske razlike (prav tam, str. 115). Nasilje, ki bi ga spodbudile spolne razlike, je onemogočeno, saj obstajajo ločeni oddelki za obsojence in obsojenke. Zapori so prezasedeni, arhitektura zapora ni takšna, da bi

preprečevala viktimizacijo, obsojenci so napačno razvrščeni po sobah in oddelkih. Napačno je, da

neizkušeni obsojenci niso ločeni od bolj izkušenih, mlajši obsojenci od starejših, obsojenci z lažjimi kaznivimi dejanji od tistih s težjimi (Bowker (1980; cit. po Žist, 2008, str. 132–134). V filozofskih spisih se že dolgo pojavljajo razprave o možnostih racionalizacije zaporniških objektov in števila paznikov, sam pa predpostavljam, da bi stanje v zaporih izboljšalo predvsem povečano število dobro izobraženih paznikov in drugih strokovnih delavcev.

Trdim, da bi morali biti obsojenci v zaporu popolnoma zaščiteni pred nasiljem drugih zapornikov. Za zapore bolj ali manj velja subkultura nasilja, kar pomeni, da je v njih nasilje pričakovano in sprejemljivo, kar pa ni prav (Bowker, 1980; cit. po Žist, 2008, str. 132). Če se vodstvo, zaposleni v zavodu zapora in drugi strokovni delavci, ki z zaporom sodelujejo, ne bi sprijaznili s subkulturo nasilja in bi nasilje obravnavali resno in ga s primernimi ukrepi dosledno preprečevali, bi bilo nasilja verjetno manj. Problem je, ker so pazniki pogosto preslabo usposobljeni in izobraženi, so podkupljivi, med sabo sprti, jih je glede na število zapornikov premalo, njihovo delo je naporno in stresno in so preobremenjeni. Tako ni redko, da postanejo obsojenci deležni nasilja tudi s strani paznikov ali drugih zaposlenih v zaporu (Žist, 2008, str. 53, 100–134). Starejši in manj izobraženi pazniki so bolj nagnjeni k nasilju (Gardner, 1986; povz. po Žist, 2008, str. 127). Enako kot med zaporniki je lahko tudi nasilje zaposlenih do zapornikov telesno, psihološko, socialno ali ekonomsko. O ekonomskem nasilju zaposlenih govorimo takrat, ko leti obsojencem v zapor vnašajo prepovedane substance, jim nudijo denarna posojila za visoke obresti ipd. Zaposleni v zaporu lahko rasno diskriminirajo obsojence, ne izpolnjujejo svojih dolžnosti in dopuščajo, da zaporniki sami obračunavajo med seboj (Žist, 2008, str. 116, 127). Znan je Standforski eksperiment (Zimbardo idr., 1977; povz. po Žist, 2008, str. 127–129), v katerem so študente razdelili v skupino »paznikov« in »zapornikov«. Začeli so se obnašati povsem drugače kot v vsakdanjem življenju, pokazali so druge osebnostne lastnosti. V tako spremenjenih okoliščinah so bili drugačni. Zaradi nasilja paznikov nad zaporniki so morali eksperiment predčasno prekiniti, nekateri udeleženci eksperimenta so bili izločeni

že po nekaj dneh. So pa lahko žrtve nasilja s strani obsojencev tudi pazniki in drugi zaposleni (Žist, 2008, str. 129).

Osebjem zapora ohranja viktimizacijo obsojencev bolj v varnostno orientiranih kot pa v tretmansko orientiranih ustanovah (prav tam, str. 133). Predpostavljam, da bi imeli obsojenci, ki bi bili polno zaposleni z izobraževanjem, terapijami, delom ipd., manj časa za nasilna dejanja. Do neustreznih medosebnih odnosov lahko pride tudi zato, ker ne vedo, kaj bi počeli. Zato ni presenetljivo, da je manj nasilja med zaporniki v zaporih z bolj odprtim režimom. V teh zaporih imajo obsojenci več možnosti za telefoniranje in obiske, kar pomeni, da je zmanjšana njihova socialna deprivacija (prav tam, str. 18, 96–97, 133). Dejstvo je, da je na teh oddelkih manj nasilja verjetno tudi zato, ker so tam obsojenci z drugačnimi osebnostnimi lastnostmi. Predpostavljam, da so obsojenci manj nasilni, če imajo bolj zadovoljene osnovne telesne in psihične potrebe. Manj je možnosti za nasilje, če zapornik ni odvisnik in se ne ukvarja s preprodajo mamil. Preprečitev vnosa mamil v zapor je težavna. Prinašajo jih podkupljivi zaposleni v zaporu, zaporniki jih dobijo s poštnimi paketi, sami jih vnašajo v zapor v telesnih odprtinah, v hrani, kondomih, ki jih pogoltnejo ipd. (prav tam, str. 132, 224). Tudi zaradi preprečevanja nasilja med zaporniki je pomembno, da v zaporu potekajo tretmani odvajanja od drog in ločevanja zapornikov, ki droge uživajo, od tistih, ki jih ne.

Vsekakor moramo razmisliti še o drugih ukrepih ob teh, ki se že izvajajo, da bi zmanjšali, če že ne odpravili nasilje med zaporniki. Bowker (1980; cit. po Žist, 2008, str. 115) se sprašuje: »Ali niso zapori mesta, kjer se morajo zaprte osebe učiti, da ne bodo več nasilne?« Gotovo je odgovor na to vprašanje pozitiven. Žistova (2004, str. 137) je izvedla raziskavo viktimizacije na populaciji obsojencev zaprtega in odprtega oddelka Zavoda za prestajanje kazni zapora Dob in na populaciji obsojenk v Zavodu za prestajanje kazni zapora Ig pri Ljubljani. V obeh zaporih je odkrila viktimizacijo med zaprtimi osebami. Opozarja, da v zaporih ne obstajajo ustrezni programi za pomoč žrtvam nasilja v zaporu in nasilnim obsojencem, da bi tako prvi kot drugi spremenili svoje vedenje. Ob tem predlaga reorganizacijo zaporov, in sicer tako, da bi imeli stike predvsem zaporniki s podobnimi interesi;

ločili bi nasilne in potencialno nasilne obsojence, ovaduhe in druge, vpletene v nasilna dejanja. Ne zavzema se za to, da bi v zaporih razporejali zapornike po sobah glede na njihovo raso ali veroizpoved. Žistova je preučila viktimizacijo tudi v drugi, obsežnejši raziskavi, v katero je zajela zapornike v zaporih Dob, Maribor, Ljubljana, Koper in v Zavodu za prestajanje kazni mladoletniškega zapora in kazni zapora Celje (prav tam, str. 17). V raziskavi je sodelovalo 281 obsojencev. Reševali so anketne vprašalnike in bili udeleženi v intervjujih (prav tam, str. 138–198). 78 odstotkov anketiranih ni poročalo, da bi bili žrtve nasilja v zaporu; 41,6 odstotkov jih je poročalo, da niso nikoli ali pa so zelo redko zaznali nasilje med obsojenci. Obstaja pa strah pred nasiljem v zaporu, ki se ga po mnenju anketirancev najlaže ubraniš z lastnim nasiljem. Konflikti med obsojenci so zaradi sporov med posameznimi kriminalnimi skupinami, ki so še aktivne – tudi zunaj zaporov; izterjave dolgov (da si kupijo mamilo, pijačo, cigarete, pomirjevala, ki jih sicer predpisujejo psihiatri v zaporu; obresti so tako visoke, da dolžnik dolga nikoli ne poravnava, zato opravlja druga – sramotnejša dela, da odplačuje dolg), zaradi prenapetosti, zaradi sovraštva do določenih zapornikov tudi glede na njihovo kaznivo dejanje (prav tam, str. 198).

Hipoteze, da je v slovenskih zaporih izobrazba zapornikov povezana z viktimizacijo in da so spolni prestopniki bolj viktimizirani, ne moremo potrditi. Vsekakor tudi v slovenskih zaporih obstaja med zaporniki hierarhija (nekateri zaporniki nikoli ne čistijo WC-ja, po čemer bi tudi lahko prepoznali nasilneže). Najvišje v hierarhiji so težji kriminalci, najnižje mesto v hierarhiji imajo zaporniki, obsojeni zaradi spolnih deliktov, zato so ti s strani zaposlenih najbolj zaščiteni. Zaporniki, ki so najvišje v hierarhiji, imajo pomagače, ki pretepajo druge, sami zaradi sankcij tega niti ne počnejo. Nekateri obsojenci pobirajo varščino od soobsojencev, da jih potem varujejo pred nasilneži. V nekaterih zaporih obstajajo tudi »sodišča«: da vodja pove, kdo v sporu ima prav, in tisti je njegov dolžnik. Prevladuje besedno nasilje (lažne govorice, vpitje, žalitve, norčevanje ipd.), tatvine, prisotno je tudi fizično nasilje. Žrtve se bojijo maščevanja, zato nasilnega vedenja ne prijavijo kljub pravilom zapora, ki določajo, kaj storiti v takšnem primeru, in se izgovarjajo, da so njihove rane posledice padca po stopnicah ali v kuhinji (Žist,

2008, str. 145–199). Tudi raziskava v slovenskih zaporih je pokazala, da nad zaporniki izvajajo nasilje tudi zaposleni (ignoriranje, grožnje s sankcijo, spolno nadlegovanje, lažne govorice, norčevanje) (prav tam, str. 145, 206–207).

Kazni za nasilno vedenje zapornikov so odtegnitev ugodnosti, prestavitev v samico, večji nadzor nad nasilneži, in tudi policija lahko sproži postopek za kazenski postopek (prav tam, str. 199).

Primerjava nasilja, ki se pojavlja v slovenskih zaporih, s tistimi v tujini ni enotna, ker so si zapori po svetu zelo različni. Ob tem je o nasilju nemogoče priti do zanesljivih podatkov, saj je veliko nasilja prikrita, tako med obsojenci kot pri paznikih. V ZDA, kjer je največ obsojencev na število prebivalstva (prav tam, str. 13), je več nasilja v zaporih kot v slovenskih. Iz poročil in vprašalnikov je razvidno, da je v zaporih v Veliki Britaniji in Nemčiji približno enak odstotek besednega nasilja kot v Sloveniji, glede telesnega in spolnega nasilja pa naj bi bil odstotek pri nas nekoliko nižji, česar pa intervjuji, ki jih je Žistova izvedla z zaporniki, niso potrdili (prav tam, str. 210). Danska se po izvajanju kazni zapora precej razlikuje od Slovenije. Za kazen zapora se namreč odločijo le pri tistih obsojencih, ki so krivi najtežjih kaznivih dejanj, medtem ko ostale kaznujejo z družbeno koristnim delom, kot je delo v zdravstvu, socialnem varstvu, komunalnih storitvah ipd. Tudi v zaporih je klima bolj pozitivna, kar je verjetno tudi razlog, da je nasilja manj (prav tam, str. 134). Obstajajo obsežne raziskave v tujini, ki odkrivajo prisotnost nasilja v zaporih, razvijajo načine za odkrivanje in preprečevanje nasilja ter pomoč žrtvam nasilja (prav tam, str. 212).

Preventiva proti nasilju v slovenskih zaporih zajema ločitev žrtev od nasilnežev, včasih je potrebno zapornika premestiti celo v drugi zapor. Vsekakor ni dovolj, da ločijo nasilneža in žrtev, da žrtvi nudijo medicinsko pomoč in zgladijo trenutni konflikt. Žistova (2008, str. 217–220) je pregledala poročila UIKS za leto 2007 in bila prisotna pri terapevtskih srečanjih na Igu pri Ljubljani ter ugotovila, da primanjkuje programov pomoči žrtvam nasilja in prevzgoje nasilnežev.

Tudi sami zaporniki predlagajo, kako zmanjšati nasilje v zaporih. Navajajo, da bi pozitivno učinkovali pogostejši obiski partnerjev čez noč, če bi lahko bili več na prostem, če bi bilo več športnih igrišč, telovadnic, bazenov, da bi se sprostili, če bi bili odvisniki od mamil in zaporniki s hepatitisom ločeni od ostalih zapornikov in premalo je programov za zmanjševanje stisk (prav tam, str. 197–198).

Vodstva slovenskih zaporov vedo, da bi bilo mogoče sprejeti dodatne ukrepe, s katerimi bi zmanjšali nasilje v zaporih. Sklepam, da teh ukrepov ne sprejmejo zaradi pomanjkanja finančnih sredstev, ki jih država nameni zaporom. Vodstva opozarjajo, da bi morale biti sobe za obsojence manjše in v njih manj ljudi (najbolje samo eden), v zaporu bi morale biti nameščenih več kamer, potrebnih je še več socioterapevtskih skupin, ki bi izboljšale komunikacijo med zaporniki in zaposlenimi, v zaporu bi morale biti več zaposlenih pravosodnih policistov in strokovnih delavcev. Pravosodni policisti bi morali biti boljše usposobljeni (prav tam, str. 204–205, 221–222). Paznik oziroma pravosodni policist mora imeti posebna znanja iz socialne psihologije, penologije, splošnih družboslovnih znanj, pooblastil, modernih varnostnih metod in postopkov, osnov kriminalistike, borilnih veščin in uporabe prisilnih sredstev (prav tam, str. 197–198). Izpopolnjujejo se iz streljanja, borilnih veščin, teoretičnih vsebin in kako ravnati v določenih okoliščinah štiri ure mesečno, kar je premalo (prav tam, str. 221).

Trdim, da je država dolžna vsaki zaprti osebi omogočiti varno prestajanje zaporne kazni. Ker je cilj prestajanja kazni resocializacija in ker ima mnogo zapornikov družbeno nesprejemljiv odnos do nasilja, je ključno za njihovo resocializacijo, da se ta odnos redefinira. Žistova ugotavlja, da v slovenskih zaporih prihaja do nasilja. Hobbes v Družbeni pogodbi pravi, da je za obstoj družbe ključno, da se pravica do izvajanja nasilja prenese na suverena in suveren preko represivnih organov regulira nasilje med ostalimi pripadniki družbe. Trdim, da je ta princip nujen za uspešno delovanje družbe in ga zato tudi poznajo vse družbe. Odstopanje od te družbene pogodbe je eden temeljev prestopništva. Naloga pravosodnih policistov, zaposlenih v zaporu, je, da omogočijo zapornikom varno prestajanje kazni med drugimi zaporniki, da si prizadevajo za resocializacijo zapornikov in njihovo ponovno

vklučitev v družbo, in hkrati imajo absolutni monopol nad nasiljem. Absolutni monopol nad nasiljem pomeni, da so edini, ki smejo uporabljati sredstva fizične prisile. Le-ta morajo biti uporabljena strokovno in sorazmerno prekršku, da dosežejo želeni učinek. V primeru, da se zapornik nasilno vede, je potrebno, da pazniki takšno vedenje onemogočijo in sankcionirajo. Uporaba prisilnih sredstev ne sme biti pretirana in prisilna sredstva morajo biti natančno definirana. Fizično mučenje je nedovoljeno. Pazniki morajo biti dovolj strokovno izobraženi, da vedo, katera prisilna sredstva in v kolikšni meri jih je treba uporabiti v različnih okoliščinah, da preprečijo nasilje zapornikov. Potreben je tudi notranji nadzor pravosodne službe, ki zagotavlja korektno in sorazmerno uporabo prisilnih sredstev. Peteh piše, da lahko uporaba prisilnih sredstev skali odnose med osebjem in zaporniki. Menim, da se odnosi skalijo predvsem takrat, ko prisilna sredstva niso uporabljena sorazmerno s prekrški. Zelo pomembno je prav zaradi velike odgovornosti pravosodnega policista, da na ta delovna mesta zaposlujejo poštene, nekaznovane ljudi z družbenim razmeram primerno izobrazbo. Ocenjujem, da bi v Sloveniji vsi pazniki glede na izobraženost povprečne slovenske družbe potrebovali vsaj prvo stopnjo bolonjskega programa. Naloga paznikov je, da skrbijo, da ne prihaja do nasilja med zaporniki, da rušijo notranjo hierarhijo med zaporniki in da omogočijo, da zaporniki na podoben način kot civilno prebivalstvo razvijejo odnos spoštovanja do pravil in zakonov. Trdim, da je nujno, da imajo pazniki dovolj znanja, da znajo oceniti odnose med zaporniki in sorazmerno uporabljati prisilna sredstva, saj pretirana raba prisilnih sredstev lahko posamezniku povzroči hude posledice in oteži njegovo resocializacijo.

Trdim, da mora biti zapor inštitucija popolnega nadzora in posameznik, ki v svoji primarni in sekundarni socializaciji ni dobil občutka nadzora, se ga mora v zaporu priučiti in se zavedati, da vsako neprimerno dejanje povzroči pravne posledice. Zaporniki morajo razumeti, da v družbi nimajo pravice izvajanja nasilja zgolj zaradi svoje fizične premoči. Državno formalno ureditev morajo sprejeti kot suverena. Boj za politično prevlado med različnimi skupinami v zaporu je tako eksces disfunkcionalnosti sistema, ki namesto, da bi skušal zapornike privaditi na realno družbeno življenje, dopušča, da se znotraj zaporniške subkulture ustvarja vzporedni

svet. Menim, da bi s primernejšo arhitekturo močno zmanjšali stopnjo nasilja. Treba je uvesti enoposteljne sobe, ki jih zaklepajo. Pomembno je, da je inštitucija zapora dovolj učinkovita in da se zaporniki delijo na skupine glede na naravo prestopka.

7 RESOCIALIZACIJA ZAPORNIKOV

Kaznovanje z zaporem ima različne cilje. Gotovo najstarejši je odstranitev prestopnika iz družbe, s čimer zaščitijo druge ljudi in onemogočijo nadaljnja kazniva dejanja, ki bi jih le-ta lahko storil, če bi ostal na prostosti. Drugi cilj je, da se s kaznijo zapora družba prestopniku maščuje za storjeno kaznivo dejanje. Še danes gre pri zaporni kazni za odvzem svobode, ki je človekova pomembna dobrina (Ferš idr., 1983; cit. po Žist, 2008, str. 20).

Vendar današnji zapori ne pomenijo le kazni za obsojence, maščevanja obsojencu in zaščite družbe. Foucault (2004, str. 254) ugotavlja, da kljub temu da družba od obsojenca zahteva nekakšno plačilo za zločin, zahteva tudi njegovo poboljšanje, da se kazniva dejanja ne bi ponavljala po odpustu iz zapora. V demokratičnih družbah je prestajanje kazni v zaporu vedno bolj humano in usmerjeno k temu, da bi se lahko zapornik po odpustu bolj ali manj enakovredno vključil v družbo in sprejel družbene norme (Ferš idr., 1983; povz. po Žist, 2008, str. 20). Le v tem primeru bi lahko upravičili stroške in napore, povezane z izvajanjem kazni zapora (Brinc, 1987; povz. po Žist, 2008, str. 20). Tako so se že v času Jugoslavije v zaporih spremenile metode delovanja, in sicer manj je bilo telesnega kaznovanja in psihološkega mučenja, vedno večje napore so začeli vlagati v prevzgojo oziroma resocializacijo obsojencev. Obravnavo zapornikov so individualizirali, uvedli so humane strokovne pristope, povečala se je tudi pripravljenost, da obsojencem po odpustu nudijo ustrezno pomoč pri vključevanju v družbo (Ferš idr., 1983; povz. po Žist, 2008, str. 21).

Povratništvo je še vedno velik problem družbe. Prestana zaporna kazen namreč ne zagotavlja, da kaznivih dejanj ne bodo več ponavljali. Brinc (2003; povz. po Žist, 2008, str. 21) trdi, da zaporne kazni kriminalitete ne preprečujejo v zadostni meri.

O tem priča statistika iz letnih poročil uprave zavodov zapora. Ti podatki so grozljivi, saj kažejo, da se v zapore vsako leto vrne skoraj polovica obsojencev, ki so bili že vsaj enkrat prej zaprti (Žist, 2008, str. 66) Vprašamo se lahko, ali metode resocializacije na spremembo vedenja pri obsojencu vplivajo bolj kot zastraševanje z zaporno kaznijo v primeru, da bi se vrnil k staremu, prestopniškemu načinu življenja. Meško (2002; povz. po Žist, 2008, str. 22–23) trdi, da je zastraševalni učinek kazni odvisen od teže zagrožene kazni in zanesljivosti ter hitrosti njene izvršitve. Razlikujemo splošno in specialno zastraševanje. Pri prvem gre za primarno preprečevanje kriminalitete, pri drugem za terciarno preprečevanje, katerega cilj je odvrniti obsojenca, ki je bil kaznovan, od nadaljnjih kaznivih dejanj. Ker pa zgodovina kaže, da zastraševanje nikoli ni bilo zadostno, da bi ljudi odvrnilo od neupoštevanja zakonov, ostajajo rehabilitacijske metode v naših zaporih še vedno aktualne, čeprav lahko tako v medijih kot pri strokovni javnosti zasledimo številne kritike, da se obsojenci v zaporu dodatno izurijo za kriminalna dejanja, namesto da bi se rehabilitirali (Žist, 2008, str. 63). Tudi Brinc (1987, povz. po Žist, 2008, str. 67) trdi, da ne obstaja nobena terapija, ki bi zagotavljala popolno rehabilitacijo. Petrovec (1990, povz. po Žist, 2008, str. 68) odgovarja, da to še ne pomeni, da se moramo prenehati truditi v tej smeri, saj tudi ni zdravila, ki bi pozdravilo vse bolnike z določeno boleznijo, a to ne pomeni, da zdravilo ukinemo. Meni, da bi se morali zaporniki sami odločiti, ali bodo kazni le odslužili ali se bodo vključili v tretmane, in priznava možnost, da ob rehabilitacijskih aktivnostih obsojenci hlinijo spremembe pri sebi zaradi ugodnosti, ki jih le-te prinašajo. V začetku 20. stoletja so bili namreč zaporniki prisiljeni v prevzgojo (Žist, 2008, str. 21).

Povratništvo ni odvisno samo od delovanja zapora. Do povratništva pride tudi zaradi tega, ker se obsojenci po odpustu iz zapora ne uspejo vključiti v družbo, pri čemer naj bi jim nudile pomoč druge službe. Pomembno je, da ima nekdanji zapornik po odpustu bivališče, da je zaposlen, da ga družina sprejme in podpira (prav tam, str. 67).

Trdim, da je za resocializacijo zapornikov bistveno, da se odučijo subkulturnega vrednotnega sistema, ki je poprej povzročil kaznivo dejanje in posledično kazen zapora. Zaporniki se morajo naučiti pravil življenja v družbi, ta pravila spoštovati in spoštovati tudi organe, zadolžene za nadzor nad izvajanjem teh pravil. Morajo se naučiti pravnega načina delovanja in spoštovanja obstoječega družbenega reda. Razumeti morajo, da v življenju družba določa nekatere omejitve, ki jih mora posameznik sprejeti, kar je nujno za obstoj družbe. Pomembno je tudi, da si posameznik ustvari realno samopodobo. Samo z njo je možno, da se osebnostno razvija. Tudi če je samopodoba slaba, to ne zmanjša možnosti za njegov osebni razvoj in rast samopodobe. Preden se zapornik vrne v družbo, mora biti rehabilitiran do te mere, da brezpogojno upošteva zakonodajo in družbeni red svojega ožjega in širšega družbenega okolja in se zaveda, da kršitve česar koli od naštetega povzročajo sankcije. Nujna je določena stopnja strahu pred sankcijami. Menim, da je za rehabilitacijo zapornika ključnega pomena delo, saj omogoča, da zapornik osmisli lastno eksistenco in zapolni čas. Ker je za delo plačan, si s tem odpira nove možnosti za življenje. Pomembno vlogo pri rehabilitaciji ima izobraževanje in osebni program, saj je vsak zapornik pridržan zaradi specifičnega tipa kaznivega dejanja. Za odpravljanje vzgojnih primanjkljajev, ki so pripeljali do kaznivega dejanja, moramo poznati njegovo psihološko stanje, vrednote in okolje, iz katerega izhaja. Izobrazba pripomore k razumevanju lastnega prestopka, kaznovanosti in družbenih norm. Za izobrazbeno depriviligirane zapornike je zelo pomembno, da se priučijo poklica, ki jim bo ob vrnitvi v družbo lahko nudil vir dohodka. Športna in kulturna dejavnost sta dobri za krepitev samopodobe in spoznavanje družbene ureditve ter hierarhije. Šport je dober, saj posamezniku da moč dosežka, medtem ko mu spremljanje ali celo udejstvovanje na kulturnem področju omogoča osebni razvoj in še posebej, če posameznik izhaja iz depriviligiranega okolja, širše spoznavanje družbe. V nadaljnjem besedilu podrobneje predstavljam zakonodajo in dejansko stanje glede izvajanja dejavnosti rehabilitacije v slovenskih zaporih.

7.1 TERAPEVTSKA DEJAVNOST

Petrovec (1987, str. 104) piše naslednje: „Totalitarni zaporski režim pomeni, da obsojenci nimajo skoraj nobenih pravic, le dolžnosti spoštovanja zaporniškega reda in pravil.“ Ta kritika ne velja povsem za slovenske zapore, ki so resocializacijsko usmerjeni. Avtor navaja, da se kljub temu pogosto pojavljajo kritike, da zapori neučinkovito opravljajo rehabilitacijsko in resocializacijsko vlogo ter premalo naredijo za uspešno prilagoditev obsojencev za življenje na prostosti po prestajanju zaporne kazni. Še vedno je tudi v slovenski kaznovalni politiki glavni cilj, da se v zaporu kaznjeneц pokori za to, kar je storil, in da družbo pred njim zaščitijo.

Kot sklepam na podlagi literature, se v slovenskih zaporih izvajajo terapevtske dejavnosti. Že ob prihoda obsojenca v zapor z njim naredijo triažni pregled, ki ga izvedejo pedagog, psiholog, socialni delavec, zdravnik in pazniška služba. Na osnovi tega pregleda strokovna služba naredi natančen program obravnave in dela z obsojencem. Obsojenci lahko ob individualni obravnavi sodelujejo tudi v manjših terapevtskih skupinah, ki se sestajajo tedensko, in v domski skupini, ki se sestaja mesečno (Žist, 2008, str. 201).

Poudarek pri individualni in skupinskih terapevtskih obravnavah obsojencev je na učenju ustrezne medsebojne komunikacije, reševanju konfliktnih okoliščin, zaznavanju in opredeljevanju problemov (Petrovec, 1987, str. 220–221). Predpostavljam, da terapevtski programi temeljijo na kriminoloških in psiholoških empiričnih raziskavah, ki kažejo, da je pomanjkanje teh veščin v veliki meri odgovorno za prestopniška dejanja. Petrovec (1987, str. 222) ugotavlja, da namen kaznovanja ni zadostno zakonsko opredeljen. Posledica tega je, da je stanje v zaporu kaotično. Zavzema se za to, da bi bili zaporniki deležni obsežnejšega tretmana. Trdi naslednje: »Pravica do tretmana ni toliko nujna posledica kaznovanja, kot je izvorna pravica do oseb(nost)ne rasti« (prav tam, str. 219). Nesmiselno se mu zdi vprašanje, ali je etično, da so zaporniki deležni resocializacije. Ugotavlja, da so že otroci pogosto deležni terapevtske pomoči, in ne vidi razlogov, da bi terapevtsko pomoč odrekli obsojencev (prav tam, str. 219–

220). Še posebej se mu zdi pomembno, da bi v zaporu izboljšali komunikacijo tako med zaporniki kot med njimi in strokovnimi delavci. Ugotavlja, da strokovni delavci ne morejo spoznati obsojencev, če z njimi nimajo ustrezne komunikacije. Brez dobrega poznavanja zapornikov je nemogoče pričakovati, da bi jih lahko vzgajali (prav tam, str. 104).

V nekaterih zaporih v tujini obsojencem nudijo obsežnejši tretman. Žistova je objavila pogovor z dr. Helmutom Kurya, upokojenim raziskovalcem inštituta za kazensko pravo iz Freiburga v Nemčiji, ki je povedal, da je v Nemčiji 81 obsojencev na 100.000 prebivalcev, kar je nekoliko več kot v Sloveniji (Žist, 2008, str. 13–15). V Nemčiji imajo več regionalnih in nekaj tematsko usmerjenih zaporov. Zadnji so namenjeni tistim obsojencem, ki prestajajo zaporne kazni, ki so dolge največ tri leta. Tukaj so zaporniki zaprti predvsem zaradi agresivnosti ali spolne nedotakljivosti. Poudarek v tretmanskih skupinah je na spodbujanju obsojencev, da bi razumeli, zakaj so storili kaznivo dejanje, kako so se takrat obnašali in kaj so čutili ter kako bi bilo prav, da bi se takrat obnašali. Učijo jih razvijati lastno empatijo. Spodbujajo jih, da se vživijo v to, kako so se vedle žrtve in kaj so pri tem čutile. Tvrstni tretmani so najmanj uspešni za obsojence, ki prestajajo kazen zopora zaradi kaznivih dejanj na področju spolnosti. Ti obsojenci se običajno ne zavedajo, da so storili karkoli narobe in se zaradi tega tudi težje spreminjajo.

V ZDA, Kanadi in Nemčiji obstajajo za zapornike tudi treningi nenasilnega vedenja. Veščine, ki jih obsojenci razvijejo v okviru teh treningov, jim koristijo tako pri prestajanju kazni v zaporu kot tudi po prestajanju kazni zopora v vsakdanjem življenju. Tvrstni treningi v zaporih so bili prvič uvedeni leta 1975, in sicer v zaporu *Green Haven Prison* v državi New York za mladoletne prestopnike. Kasneje so se ti treningi še izboljšali, izvajati so jih začeli tudi v okviru delovnih terapij ne le za mladostnike, ampak tudi za odrasle zapornike. Udeleženci teh treningov se učijo sprejemati potrebe drugih, v konfliktnih okoliščinah ravnati nenasilno, prevzemati odgovornost in posledice za svoja ravnanja (Žist, 2008, str. 213–214).

Za določene obsojence je nujno zdravljenje že v času prestajanja kazni zapora. Ne mislim le na zdravljenje telesnih bolezni, ampak tudi na odvajanje od alkohola, drog ali druge vrste zasvojenosti. Prav tako lahko pozitivno vplivajo na psihično stanje nekaterih obsojencev tudi stiki z duhovniki. Menim, da zdravljenje odvisnosti od škodljivih substanc za zapornike ni le pravica, ampak tudi dolžnost. Vsak posameznik ima pravico do izbire življenjskega sloga, dokler ta življenjski slog ne krši z zakonodajo zaščiteneh pravic drugih posameznikov, kar je trdil že filozof John Stuart Mill, ki je leta 1859 izdal knjigo z naslovom *O svobodi*. Obravnava prav vprašanje, ali je dopustno preprečevati dejanja, s katerimi si človek škodi, ali ga zaradi njih celo kaznovati (gl. Mill, 2008, str. 234–235). V primeru, da škodi le sebi, ga smemo le prepričevati, naj se začne vesti drugače, ali mu dokazovati, zakaj bi moral spremeniti svoj življenjski slog, ne moremo pa ga v to prisiliti. Ko pa je njegovo vedenje škodljivo za druge, je stvar povsem drugačna. Predpostavljam, da je pri zapornikih njihov življenjski slog vsaj posredno privedel do kršenja pravic drugih fizičnih ali pravnih oseb, zato resocializacija brez tovrstnega zdravljenja ne more biti uspešna.

Iz poročil je razvidno, da poteka v zaporu na Dobu individualno in skupinsko odvajanje obsojencev od alkohola in odvisnosti od drog. Da ne bi sozaporniki negativno vplivali na tiste, ki niso odvisni od drog ali se želijo od njih odvaditi, obstajajo posebni trakti, na katerih se nahajajo obsojenci, ki ne uživajo prepovedanih substanc. Obstaja urejena zdravstvena služba. Izvajajo terapijo obsojencev, ki prestajajo kazen zapora zaradi spolnih kaznivih dejanj. Obsojence v zaporu obiskujejo tudi duhovniki različnih veroizpovedi. V zaporu Ljubljana delujejo različne terapevtske skupine, izvajajo tudi programe proti odvisnosti od mamil in alkohola, za storilce spolnih deliktov in za preprečevanje samomora. Tudi zapor v Mariboru je socioterapevtsko naravnano. V zaporu Celje obstajajo zaprti, polodprti ali odprti oddelek in oddelek brez drog. Deset do petnajst obsojencev istega oddelka tvori vzgojno skupino, ki jo vodi terapevt, ki je običajno po stroki pedagog, in soterapevt. Tudi v teh skupinah je poudarek na učenju ustrezne komunikacije z uporabo argumentov, spodbujanju sprejemanja ustreznih odločitev, učenju odgovornosti za svoja dejanja in tega, da nosijo posledice svojih dejanj.

Poleg skupinskih tretmanov potekajo še individualni, v okviru katerih obsojenec in terapevt sestavita načrt dela, terapevt obsojenca spodbuja k uresničitvi načrta in ga nauči živeti z omejitvami oziroma upoštevanjem pravil (Žist, 2008, str. 35–48).

Trdim, da mora biti osnovna človekova pravica, da ga drugi ne ovirajo pri osebni rasti. Ker pa gre pri zapornikih za očitno družbeno prepoznano primanjkljaj v njihovi socializaciji in osebni razvoju, pri resocializaciji potrebujejo pomoč. Ko se resocializirajo glede prevzemanja družbenih norm, osebno rastejo. To ne pomeni, da imajo pravico v pozitivnem pomenu, ki drugim nalaga dolžnost, da mu po svojih močeh pomagajo pri osebni rasti, vendar je to v zaporu zaradi omenjene specifičnosti nujno delo strokovne službe. Mill je v razpravi *O svobodi* zapisal naslednje: »Ljudje smo dolžni pomagati drug drugemu pri ločevanju med dobrim in zlim ter drug drugega spodbujati, da izberemo prvo in se izognemo drugemu« (Mill, 2003, str. 212). Ta poved nakazuje, da se Mill zavzema za pravico do osebne rasti tudi v pozitivnem pomenu. Trdim, da je to v zaporu koristno, v vsakdanjem življenju na prostosti pa ljudje nismo dolžni vsem pomagati pri osebni rasti. Izjema so na primer starši, vzgojitelji, učitelji, trenerji, terapevti in drugi, katerih obveza je, da otrokom pomagajo pri osebni rasti. Resocializacijski zapori so bolj humani od tistih, ki obsojenca le osamijo. Brez ustrezne resocializacije se obsojenec ne more vključiti v življenje na prostosti po prestani kazni, ne da bi se vrnil k svojim starim vzorcem obnašanja. Če pa nadaljuje s prestopnim vedenjem, kaznovanje ni bilo uspešno, oziroma kot trdi Petrovec, ni bilo produktivno. Tretmanske tehnike, ki sem jih omenil, in njihovi cilji so smiselni, saj so razlogi za kazniva dejanja pogosto povezana z nesposobnostjo konstruktivne komunikacije, reševanja problemov in sprejemanja odgovornosti za svoja ravnanja. Če si privzgojijo moralne norme, gre pri resocializaciji tudi za moralno prevzgojo.

7.2 DELO

Ena izmed oblik terapije, namenjene obsojencem, je delovna. Obsojenca razporedijo na delo v skladu s telesnimi in duševnimi sposobnostmi, pri čemer

upoštevajo njegove želje v okviru možnosti (ZIKS, b. d., čl. 48). Njegova razporeditev na delo je načrtovana z osebnim načrtom. Delo v zaporu je obsojenčeva pravica, ki lahko tudi preneha, če delo neupravičeno odkloni, pet dni zapored ne gre na delo, če njegovo delo negativno vpliva na varnost in disciplino v zaporu. Prenehanje pravice do dela se zapiše v osebni načrt (Pravilnik o izvrševanju kazni zapora, b. d., čl. 37).

Obsojencem, ki se vključujejo v delovne terapije, pripada plačilo, imajo tudi pravico do letnega dopusta in polurnega odmora, če delovna terapija traja polni delovni čas (ZIKS, b. d., čl. 247). Dvajset odstotkov obsojenčevega plačila za delo hrani zavod kot obvezni prihranek, dokler ne doseže treh zneskov mesečne denarne socialne pomoči (prav tam, čl. 57).

Izven rednega delovnega časa je obsojenca dovoljeno zaposliti največ dve uri na dan z deli, ki so potrebna za ohranitev čistoče in reda v zavodu (prav tam, čl. 51). Obsojenci morajo v okviru dolžnosti opravljati vsa dela v zavodu, ki so potrebna za vzdrževanje reda in snage v bivalnih prostorih, delovnih in drugih prostorih, na dvoriščih in v okolici zavoda (Pravilnika o izvrševanju kazni zapora, b. d., čl. 31).

Žistova (2008, str. 228) piše, da so se ji ob obiskih zaporov zdeli brez volje in življenjske energije predvsem tisti zaporniki, ki zaradi kakršnihkoli razlogov niso delali.

Obsojenci, ki prestajajo zaporno kazen na Dobu, se ukvarjajo z naslednjimi gospodarskimi dejavnostmi: kovinsko predelovalno proizvodnjo, lesno predelovalno industrijo in kmetijsko dejavnostjo. Zaposleni so še pri »hišnih delih« v kuhinji, pralnici, pekarni, vzdrževalnih delih ipd. (Žist, 2008, str. 36). V zaporu v Ljubljani se obsojenci zaposlijo v kovinski galanteriji, mizarstvu ipd. (prav tam, str. 41). V mariborskem zaporu se lahko obsojenci zaposlijo v Javnem gospodarskem zavodu Kozjak. Ukvarjajo se z galvaniko in kmetijsko dejavnostjo, delajo v kovinski delavnici in opravljajo različna hišna opravila v zavodu. Če so izpolnjeni vsi zakonski pogoji, se lahko obsojenci zaposlijo tudi zunaj zapora (prav tam, str.

46). V celjskem zaporu govorijo o zaposlitveni terapiji. Večina obsojencev dela osem ur na dan. Če tega ne želijo, se strokovni delavci z njimi individualno dogovorijo o tem, kaj in koliko bodo delali. Če se obsojenci ne držijo dogovora, delo izgubijo in lahko zanj ponovno zaprosijo šele po mesecu dni (prav tam, str. 49).

Trdim, da je v sodobnih zaporih premalo poudarka na delovni terapiji. Poglavitni namen resocializacije v zaporu je, da posameznik spozna formalne družbene norme in se jih nauči brezpogojno sprejemati. Sodelovanje v delovnem kolektivu daje zaporniku možnost socializacije, prepoznavanja formalne hierarhične strukture na delovnem mestu in mu nenazadnje predstavi legalne možnosti zaslužka in trud, povezan z akumulacijo materialnega premoženja. Delo predstavlja velik del dnevne rutine posameznika tudi izven zapora, zato je pomembno, da se te rutine privadi že v času svoje internacije. Nauči se pravil poslovanja (zapori izstavljajo račune, imajo davčne blagajne ipd.), kar je lahko zelo koristno, če ima zapornik po prestani kazni željo ustvariti lastno obrtno delavnico. Zapori dela ne jemljejo ljudem na prostosti. Ponavadi opravljajo dela, ki zahtevajo veliko časa ali so specializirana. S tem (še posebej v slovenskem prostoru, kjer je konkurenca mila) pomembno pripomorejo k regulaciji cen nekaterih življenjskih dobrin, predvsem pa omogočajo drugim podjetjem dobiti polizdelke po zagotovljeni, v naprej določeni tarifi. Nižje cene podizvajalskih storitev omogočajo boljšo konkurenčnost predvsem malim podjetjem in obrtnim delavnicam, ki zaradi svoje majhnosti težko vplivajo na cene podizvajalskih storitev. Dober primer tega je galvanika. Prav je, da za opravljeno delo zaporniki prejemajo plačilo, ki se prenese na njihov tekoči račun. Menim, da je dobro, da zapor hrani najmanj 20 % plačila kot obvezni prihranek. Ne vidim pa smiselnosti omejitve na tri mesečne socialne podpore. Za zapornike je dobro, da se z delom naučijo finančne odgovornosti in imajo po prestani kazni vsaj nekaj prihranjenega denarja. Spodbuja naj se poplačevanje starih dolgov. Vnos gotovine v zapor je povsem nepotreben in lahko samo privede do konfliktov med zaporniki. Zaporniško delo bi moralo biti enako obdavčeno kot vsako drugo. Delo je del osebne programa, še posebej pri obsojencih, pri katerih se ocenjuje, da sta slab

ekonomski položaj in brezposelnost (ali celo nezaposljivost) pripomogla k njegovemu prestopništvu.

Zagovarjam tezo, da mora biti delo obsojencev, ki prestajajo kazen zapora, ne le pravica, ampak tudi dolžnost. Zaporniki se morajo naučiti, da življenje ni strukturirano le iz hedonističnih užitkov, ampak tudi iz obveznosti, ki so večkrat neprijetne. Delo je namreč sestavni del rehabilitacije. Izmed ponujenih del pa naj bi svobodno izbrali tisto, ki jim najbolj ustreza. Lahko pa to imenujemo tudi delovna terapija.

7.3 IZOBRAŽEVANJE, ŠPORTNA IN KULTURNA DEJAVNOST

Kazen zapora lahko negativno vpliva na obsojence. Ti vplivi so dolgotrajni, lahko pa trajajo vse življenje. Dalj časa, kot obsojenec prestaja kazen zapora, večja verjetnost je, da zapor na njegovo osebnost vpliva negativno. Negativni vplivi so manjši, če je socialna klima v zaporu ugodna, na kar močno vplivajo tudi dejavnosti obsojencev. Le-ti lahko nadaljujejo izobraževanje ali se izučijo poklica (Žist, 2008, str. 60). Obsojencem, ki se izobražujejo ali poklicno usposablajo v vzgojno-izobraževalnih organizacijah zunaj zavoda, lahko zavod omogoči obiskovanje predavanj in drugih učnih aktivnosti brez spremstva ali v spremstvu pravosodnih policistov (Pravilnik o izvrševanju kazni zapora, b. d., čl. 109). V zaporu na Dobu se lahko obsojenci izobražujejo znotraj (od 5. do 8. razreda osnovne šole) ali zunaj zapora (Žist, 2008, str. 35).

Ob tem da se obsojenci zaposlijo znotraj zapora ali v organizacijah, s katerimi ima zapor pogodbo, so pomembne tudi njihovo prostočasne dejavnosti (Žist, 2008, str. 60). Toch (1977; cit. po Žist, 2008, str. 61) »meni, da je treba posameznikom v zaporu pomagati, da zmanjšajo svoja negativna čustva (depresija, jeza, odtujitev in drugo), največji uspeh pa se doseže z individualnimi programi.« Na podlagi obiskov v zaporih Žistova (2008, str. 229) piše, da lahko obsojenci izpolnijo svoj prosti čas v zaporu s slikanjem, kiparjenjem, branjem knjig, športom ipd., na zaprtih hodnikih pijejo kavo, gledajo televizijo, kadijo, berejo časopise. Zelo pomembno

je, da so obsojenci z nečim zaposleni. Družabne igre so prepovedane, da ne pride do igranja za denar. Po njenem mnenju bi morale imeti nevladne organizacije ali študenti vstop v zapor, da bi se pogovarjali z obsojenci in jim krajšali čas. Iz poročil zavodov pa je razvidno, da v zaporu na Dobu organizirajo kulturne dejavnosti, ogled filmov, videoprojekcije, obiskovanje knjižnice, gostovanje različnih glasbenih in dramskih skupin, slikanje, kiparjenje, ročna dela ipd. (prav tam, str. 35).

Trdim, da je nujno, da se v zaporih ljudje tudi izobražujejo in kulturno udeležujejo, pomisleke pa imam glede prostih izhodov. Tudi v primeru, ko je ponovitev kaznivega dejanja zaradi njene narave skorajda nemogoča, še vedno obstaja tveganje pobega. Tovrstne dejavnosti lahko organizirajo znotraj zapora, študij pa je danes mogoč tudi na daljavo.

7.4 STIKI Z DRUŽINO

Kazen zapora povzroči številne negativne posledice na obsojenca. Zapor mu ne odvzame le možnosti neomejenega gibanja, ampak mu odvzame vsaj v določeni meri tudi stike z družino, prijatelji in znanci (Ipavec, 1992; povz. po Žist, 2008, str. 60). Odsotnost tovrstnih stikov lahko zelo slabo vpliva na psihično stanje obsojencev kakor tudi na njihovo prilagoditev na življenje na prostosti po odpustu iz zapora. Zato je zelo pomembno, da zavod obsojencem omogoča toliko stikov z družino, kot je mogoče glede na tveganja ponovitve kaznivega dejanja. Obiski na obsojence v glavnem delujejo zelo ugodno in pomirjajoče (Žist, 2008, str. 61).

Obsojenec ima pravico do neomejenega dopisovanja z ožjimi družinskimi člani, z drugimi pa, če je to v skladu z njegovim osebnim načrtom; obiskov ožjih družinskih članov, rejnika in skrbnika najmanj dvakrat tedensko, obiskov ostalih oseb pa z dovoljenjem direktorja zavoda; trajanja obiska najmanj eno uro; telefonskih pogovorov z ožjimi družinskimi člani, razen če nima prepovedi telefonskih pogovorov iz varnostnih razlogov in sprejemanja pošilk s hrano, perilom in osebnimi predmeti ter časopisi, revijami in knjigami z večjimi ali manjšimi

omejitvami. Obsojenec je lahko deležen ugodnosti za aktivno prizadevanje in doseganje uspehov pri izpolnjevanju osebnega načrta in spoštovanje hišnega reda, ki so podaljšan ali nenadzorovan obisk znotraj ali zunaj zavoda, bolj ali manj prosti izhodi iz zavoda, delna ali popolna izraba letnega dopusta zunaj zavoda, do sedem dni neplačanega letnega dopusta letno ipd. (ZIKS, b. d., čl. 71–77).

V zaporih, ki veljajo za bolj demokratične, imajo zaporniki več možnosti za soodločanje, zanje je značilen bolj odprt režim, zaporniki lahko imajo več obiskov in več lahko telefonirajo. Mobilni telefoni so sicer v večini zaporov prepovedani, a jih zaporniki pretihotapijo podobno kot mamila. Razlogi za prepoved mobilnih telefonov so, da bi se lahko s pomočjo njih zaporniki dogovarjali med seboj ali z ljudmi zunaj zapora o pobegih ali dobavljanju mamil. Če bi bilo posedovanje mobilnih telefonov dovoljeno le tistim zapornikom, pri katerih je manjše tveganje, da bi jih izrabili za kriminalna dejanja, bi lahko med zaporniki nastalo prekupčevanje s posojanjem (Žist, 2008, str. 224–225). Iz poročil je razvidno, da imajo obsojenci na Dobu obiske brez ali pod nadzorom, različno število prostih izhodov, koristijo lahko garsonjero brez nadzora za druženje s partnerko oziroma preko noči v posebnih, temu namenjenih prostorih (prav tam, str. 36–37).

Stiki z družino so pomembni. Problem je, če je obsojenec kršil družinsko pravo. Tudi v primeru stikov z družino je treba obsojence obravnavati individualno. V nekaterih primerih je družina zadovoljna z zaporno kaznijo prestopnika/ce, ker se počuti v času njegovega/njenega prestajanja kazni bolj varno. Lahko pričakujemo, da bo celo sama zavračala stike z zapornikom. V mislih imam družinsko nasilje. V drugih primerih pa je stik z družino celo nujen, sploh v primeru, ko se bo po prestajanju kazni obsojenec vanjo vrnil. Še posebej mlajši zaporniki in tudi starejši potrebujejo oporo družine in njeno sodelovanje v tretmanskih postopkih. Razmišljam, ali je prav, da otroci obiskujejo mamo ali očeta v zaporu. Menim, da je vedno treba spremljati dobrobit otrok. Argumenta ZA sta, da otroci pripomorejo k resocializaciji zapornika, da otroci morda starša, ki prestaja kazen zapora, pogrešajo; PROTI pa, da dvomim, da bodo otroci lahko razvili ustrezen moralni kodeks, če bodo v stalnem stiku s prestopniki in prestopniškim okoljem. Zato se mi

zdi ukrep, da bi bili dojenčki z mamo, ki prestaja kazen zapora, slab. Bolje je, da mama začne prestajati kazen zapora šele, ko preneha dojiti otroka.

Problem je, ker bi tudi družina obsojenca večkrat potrebovala strokovno pomoč. Morda je urejena in potrebuje pomoč zaradi stresnega dogodka, ki ga predstavlja zaporna kazen njenega člana; lahko pa družina celo hote ali nehote, vede ali nevede s svojim ravnanjem spodbuja obsojenca k prestopništvu. V tem primeru bi bilo smiselno v tretmansko prakso vključiti tudi najbližje člane družine.

8 POMOČ OSEBAM PO PRESTANI ZAPORNI KAZNI

Postopek odpusta obsojenca iz zapora, pomoč obsojencu po prestani zaporni kazni pri ponovnem vključevanju v družbo in bolj ali manj samostojnem življenju izven zidov zapora obravnava *Pravilnik o izvrševanju kazni zapora* (b. d.). O pomoči po prestani kazni pa govorijo tudi nekateri člani ZIKS-a (b. d.).

Pomoč obsojencu in priprava na njegov odpust iz zapora se začne takoj ob prihodu v zapor. Med obsojencem in zavodom se sklene pisni dogovor, ki vsebuje načrtovane aktivnosti strokovnih delavcev in obsojenca med prestajanjem kazni. V tem dogovoru so opredeljene delovanje, obnašanje in sodelovanje zapornika pri izvedbi osebnega načrta. Opredeljen je tudi načrt socialnega vključevanja obsojenca po odpustu (*Pravilnik o izvrševanju kazni zapora*, b. d., čl. 106). Osebni načrt se torej sestavi za vsakega zapornika posebej. Upoštevajo njegove potrebe, pretehtajo tudi tveganja, ki bi lahko vodila do neugodnih učinkov tako v času prestajanja kazni zapora kot po njem. V ospredju je cilj, da obsojenec v času prestajanja kazni zapora sprejme splošne družbene norme, se nauči živeti skladno z njimi, da bo lahko po odpustu živel, ne da bi se ponovno vključeval v kazniva dejanja. Pri oblikovanju osebnega načrta naj bi obsojenec aktivno in odgovorno sodeloval, k čemur ga spodbujajo strokovni delavci (ZIKS, b. d., čl. 10). Že v fazi oblikovanja osebnega načrta bi bilo koristno vključiti obsojenčevo družino, kar pa velikokrat ni izvedljivo, saj le-ta noče imeti več stikov z obsojencev ali jih vsaj želi zmanjšati, kolikor je le mogoče (Žist, 2008, str. 67). V času, ko obsojenec prestaja

kazen zapora, smejo imeti z njim neposredne stike strokovni delavci centra za socialno delo, da spremljajo uresničevanje osebnega načrta in pripravljajo tudi njegovo vključitev v družbo po odpustu (Pravilnik o izvrševanju kazni zapora, b. d., čl. 108). Žistova (2008, str. 215) opisuje vzgleden primer iz Nemčije, kjer pri izdelavi in uresničevanju tretmanskega načrta za vsakega obsojenca posebej izredno aktivno sodelujejo psihologi. Načrt izvajajo dve ali tri leta pred obsojenčevim odpustom iz zapora. Na podlagi psiholoških metod psihologi napovedujejo tako obsojenčevo vedenje v času prestajanja kazni kot tudi po odpustu. Podobne tretmanske programe izvajajo tudi v slovenskih zaporih. V celjskem zaporu se obsojenci vključijo v skupine, v katerih se pripravljajo na življenje na prostosti po odpustu iz zapora (prav tam, str. 48). V zaporu na Dobu je potekala poklicna in socialna reintegracija obsojencev po odpustu iz zapora na podlagi programa LEONARDO DA VINCI (projekt Exit), ki je bil financiran s sredstvi Evropske unije (prav tam, str. 36).

Sicer je pomembno, da ima obsojenec že v času prestajanja kazni v zaporu čim več stikov z okoljem in ljudmi izven zapora. V zaporu v Celju omogočajo obsojencem številne stike s prostovoljci, študenti ustreznih smeri (npr. socialne pedagogike in fakultete za socialno delo), kulturniki, člani Rdečega križa in drugimi. Obsojencem dovoljujejo tudi številne izhode iz zavoda, povezane s šolanjem, z delom ali zdravstvenimi storitvami (Žist, 2008, str. 49). Trdim, da je število stikov z okoljem v času prestajanja kazni zapora odvisno od osebne programa. Zaporniki, pri katerih je tveganje, da bodo ponovno kršili zakonodajo, večje, morajo biti stiki z okoljem še posebej nadzorovani. So pa stiki koristni, ker pomagajo zaporniku priti do spoznanja, da je zapor del širše družbe, da ni svet v malem, ampak da se mora odgovorno kot v zaporu obnašati odgovorno tudi na prostosti. Pomembno je, da vodstvo zapora skuša v svoji inštituciji ustvariti pozitivne razmere, primerljive takim razmeram na prostosti.

Približno tri mesece pred odpustom obsojenca iz zapora, zavod pošlje Centru za socialno službo v kraju, v katerem naj bi po odpustu obsojenec bival, predloge o pomoči, ki naj bi mu jo strokovni delavci nudili (Pravilnik o izvrševanju kazni

zapora, b. d., čl. 132). Zaželeno je, da se obsojenec čim bolj aktivno vključi v načrtovanje svoje prihodnosti na prostosti (prav tam, čl. 132). Pri tem se ob podpori strokovnih delavcev Zavoda in centra za socialno delo povezuje z drugimi organi ali zavodi, da si uredi bivališče, šolanje, zaposlitev, zdravstveno varstvo in podobno (ZIKS, b. d., čl. 99–102). Obsojenec lahko sam zaprosi ali pa Zavod pristojnemu centru predlaga, da obsojencu dodelijo svetovalca, če obstaja tveganje, da se ne bi znal sam vključiti v normalno življenje na prostosti. To je še posebej koristno v primerih, če osebni načrt ob odpustu obsojenca iz zavoda še ni bil zaključen, ko je potrebno urediti stanovanje, izobraževanje, zaposlitev, spremembo obsojenčevega okolja ali mu je predpisano obvezno psihiatrično zdravljenje, zdravljenje od alkohola ali drog (Pravilnik o izvrševanju kazni zapora, b. d., čl. 107). Če obsojenec brez svoje krivde nima sredstev pri odpustu, mu zavod nudi nujno potrebno obleko in obutev ter enkratno denarno pomoč (ZIKS, b. d., čl. 109).

Ob odpustu strokovna skupina zavoda sestavi poročilo o izvedbi osebnega načrta, z njim seznanjeni obsojenca in ga pošlje pristojnemu centru za socialno delo. Iz poročila mora biti razvidno, v kolikšni meri je bil osebni načrt realiziran in koliko se je obsojenec usposobil za življenje na prostosti. Podani so predlogi za nadaljnje obravnavanje v okviru pristojnega centra (Pravilnik o izvrševanju kazni zapora, b. d., čl. 134).

Kljub ciljem delovanja v zavodu in kljub zakonski ureditvi pomoči obsojencu po odpustu iz zavoda se zaporniki pogosto ne znajdejo zunaj zidov zapora. Razlogi so lahko številni. Nekateri so osebni. Kot trdi Mlinarič (1987, cit. po Žist, 2008, str. 99–103), ima precej obsojencev disocialno osebnostno identiteto. Težave imajo z navezovanjem stikov z drugimi ljudmi, so nezaupljivi do drugih, socialnih odnosov ne zmorejo ohranjati, druge izkoriščajo za zadovoljevanje lastnih potreb, niso pa zmožni prepoznati potreb drugih, se precenjujejo, so agresivni in destruktivni. Prestajanje kazni zapora negativno vpliva na obsojence, na tiste z disocialno osebnostno motnjo še posebej. Obsojenci so v zaporu pod stalnim nadzorom. Odvzeto jim je odločanje o sebi, kar je temeljna človekova pravica v demokratični družbi. Določeno je, kdaj, kje in kako bodo zadovoljevali svoje

osnovne potrebe. Zaradi tega se njihove osebnostne težave še poglobijo. Postanejo nemočni, odvisni, še bolj nezaupljivi, zniža se jim samospoštovanje in spoštovanje drugih. Izgubijo željo, da bi zase ali za druge naredili kaj pozitivnega. Prenehajo komunicirati z drugimi. S psihološkim umikom (pasivnostjo, izoliranostjo od drugih), manipulacijo z drugimi, kritizerstvom, upori, poskusi pobegov, konformizmom in ritualizmom se prilagodijo na življenje v zaporu. Življenje na prostosti pa zahteva druga vedenja, razmišljanja in osebnostne lastnosti. Zato ni presenetljivo, da so po odpustu izgubljeni in se v normalnem življenju ne znajdejo. Trdim, da je poglobljena težava v tem, da današnji zapori ne predstavljajo urejene skupnosti. Tako kot druge inštitucije so »balončki« subkulture. Menim, da ni treba, da je zapornik omejen v svobodi odločanja o tem, kdaj bo jedel in koliko, kdaj bo počival, s kom se bo pogovarjal, s katerim športom se bo ukvarjal v prostem času in podobno, ampak je pomembno, da ve, kdaj je njegovo obnašanje družbeno sprejemljivo, da zna prevzeti odgovornost do opravljenega dela, da za svoja dejanja nosi posledice in da upošteva z zakonom predpisane norme. V zvezi z omenjenim so pravila koristna; ali bo v prostem času zapornik gledal televizijo ali šel na dvorišče, pa je lahko stvar njegove svobodne odločitve. S tem ne bo izgubil svojega osebnega dostojanstva in samospoštovanja. Je pa po mojem mnenju pogoj za začetek resocializacije prav to, da obsojenec razvije realno podobo o sebi.

Obstajajo strokovni izrazi za spremembe obsojenčevega vedenja, čustvovanja in mišljenja, ki so posledica dolgotrajnega bivanja v zaporu. *Hospitalizem*, ki lahko nastopi tudi pri bivanju v kateri drugi inštituciji, kot je na primer bolnišnica, se kaže v človekovi neodzivnosti, odtujenih medosebnih odnosih in neustrezni komunikaciji. *Prizonizacija* pomeni, da obsojenec sprejme vrednostni sistem subkulture, ki vlada v zaporu. Podoben izraz je *kriminalizacija*, ki pomeni, da obsojenec sprejme norme zaporniške subkulture. Temu lahko dodamo še to, da se nekateri obsojenci začnejo pretirano podrežati avtoritetam, medtem ko se agresivno izživljajo nad šibkejšimi. Na neuspehe pri prilagajanju na življenje na prostosti vpliva tudi *stigmatiziranost* in etiketiranost. Ljudje nekdanjega zapornika označijo kot kriminalca (Žist, 2008, str. 83, 142). Že Foucault (2009, str. 22) je poudarjal, da lahko svobodno delujemo le, če si nismo zapravili ugleda s stvarmi, ki jih družba

ne odobrava, kar pa je problem prav pri nekdanjih zapornikih. Žistova (2008, str. 79) ugotavlja, da postaja javno mnenje v Sloveniji vedno bolj represivno, kar pomeni, da ljudje pričakujejo, da bodo za kazniva dejanja kazni visoke, prestopnike pa ocenjujejo izrazito negativno. Nekateri zaporniki tako težko prenašajo zaporniški režim, da naredijo samomor, storijo umor, se soočajo s številnimi bojznimi, telesno ali psihično zbolijo (prav tam; str. 83). Trdim, da se naštetemu ni mogoče povsem izogniti, kajti ljudje različno prenašajo stres, kar pa zaporna kazen gotovo je. Tudi v optimalnih pogojih delovanja zapora, bi bili še vedno bolj ali manj ločeni od ljudi, ki so jim blizu; dela, ki so ga opravljali; okolja, v katerem so živeli. Podobno tudi bolniki v bolnišnici doživljajo stres ne le zaradi svoje bolezni, ampak tudi zaradi ločenosti od svojega vsakodnevnega življenja, ki so ga navajeni. Ob tem večina zapornikov občuti tudi krivdo ali pa čutijo, da se jim dogaja krivica.

Žistova (2002, str. 79) je zapisala, da »upravniki zavodov in njihovi uslužbenci še vedno ne znajo zagotoviti prijetnega vzdušja v zaporih za delavce in obsojence, kar je zelo pomembno za uspešno resocializacijo obsojenih oseb, del odgovornosti za to pa bi morala prevzeti tudi Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij.« S tem zapisom se strinjam. Zapori morajo nuditi konstruktivno in urejeno okolje z natančno nakazano formalno družbeno hierarhijo in vzdrževanim pravnimi redom. Pomembno je, da zaporniki prepoznajo pravosodne policiste kot avtoritete in upoštevajo pravila. Le v tem primeru je lahko vzdušje prijetno. Prijetno vzdušje ne pomeni neformalnih prijateljskih odnosov, ampak sistem natančno postavljenih pravil z nagradami in sankcijami, znotraj katerega je posamezniku omogočeno doseganje lastnih ciljev, ne da bi s tem ogrožal doseganje ciljev ali celo osebno varnost drugih posameznikov.

Ne vplivajo pa vsi zapori enako na zapornike. Obstajajo prepričanja, da so negativni vplivi na obsojence manjši, če v zaporih obstaja bolj odprt režim, ki daje zapornikom več možnosti za svobodno odločanje (Brinc, 1982, cit. po Žist, 2008, str. 142). Pozabljamo, da gre za ljudi, ki niso osvojili formalnih družbenih norm ali vsaj katere od njih (so vozili pijani in povzročili nesrečo), zato je cilj kazni zapora,

da te norme osvojijo. Poznamo rek »priložnost dela tatu«, zato se bojim, da več možnosti, ko bi zapornikom dali za prekrške (npr. preprodaja drog v zaporu), več bi jih storili. Nadzor je nujen, saj se ne sme dopustiti, da bi v zaporu nastala kriminalna subkultura. Morda se odprti režim razlikuje od zaprtega tudi po tem, koliko raznovrstnih dejavnosti opravljajo zaporniki, in za tovrstno raznovrstnost bi lahko poskrbeli tudi na oddelkih s strožjim nadzorom. To verjetno povzroča manj konfliktov med zaporniki, vendar cilj ni zmanjšati števila konfliktov, ampak zapornike naučiti, kako reševati konflikte na konstruktiven, pravno dopusten način.

Spremljanje obsojencev po odpustu iz zapora pa ni potrebno le zaradi pomoči pri prilagajanju na življenje na prostosti, ampak je potrebno nekatere obsojence še naprej spremljati, da ne bi ponovili kaznivega dejanja. Kot primer lahko navedem spolne prestopnike. Kot sem že navedel, se jih večina ne zaveda, da so prestopniki, zato obstaja tveganje, da bodo s prestopništvom nadaljevali. V Nemčiji na pravosodnem ministrstvu in na policiji hranijo sezname spolnih prestopnikov, ki se morajo po odpustu iz zapora javljati na policiji. Ta praksa v Sloveniji ni uveljavljena (Žist, 2008, str. 15).

Menim, da je eden pomembnejših delov resocializacije pomoč osebam po odpustu iz zapora. Dobro bi bilo, da bi za zapornike pred odpustom iz zapora našli ustrezno zaposlitev. V času, ko je težko dobiti zaposlitev pri delodajalcih, je to še posebej zahtevna naloga, težko je pričakovati, da si bodo zaporniki po odpustu sami našli zaposlitev. Morda bi jih vsaj na začetku vključili v javna dela. Vsakršno delo, čeprav za manjši zaslužek, je boljše kot nedelo. Delo je namreč tudi terapija. Stik s terapevti iz zapora se po odpustu ne bi smel prekiniti. Morda so ti stiki po odpustu še bolj potrebni kot med prestajanjem zaporne kazni. Zapornik bi moral imeti po odpustu čim več oseb, ki bi jim lahko zaupal. Če to ne morejo biti osebe iz domačega okolja, je pomoč socialno-psiholoških služb še toliko bolj potrebna. Te službe ob svetovanju, pomoči, terapiji nudijo tudi posreden nadzor. Vendar pri tem niso zadostne. Nekdanji zapornik bi moral imeti bolj ali manj neposredne stike tudi s pravosodnim policistom. Obstaja namreč nevarnost, da poišče stare socialne vezi, ki so že v preteklosti vodile v kriminalna dejanja. Za obsojence, pri katerih je bila

resocializacija učinkovita, ki so se zavedeli svoje napake in sprejeli družbene norme, je včasih koristno, da po odpustu bivajo v kraju, kjer domačini ne poznajo njihove kriminalne preteklosti, da lahko svoje življenje začnejo tako rekoč na novo, kar pa ne pomeni, da se s tem otresejo tudi nadzora.

Za ponazoritev svojih predpostavk o optimalnem delovanju zapora bom predstavil tri primere hipotetičnih osebnih načrtov za tri povsem različne delikte.

Imenujmo prvega zapornika A, drugega B in tretjega C. Zapornik A prestaja kazen zapora, ker je obsojen, da je naročil umor. Zapornik B je v gospodarstvu naredil veliko škodo, ker je zlorabil svoj položaj. Zapornik C pa je mlajši in obtožen gojenja in preprodaje marihuane. Zapornik A je očitno »hotel prevzeti zakon v svoje roke« ali z drugimi besedami, hotel se je postaviti nad zakon. Predvidevam, da je ob storitvi kaznivega dejanja živel v kriminalni subkulturi. Počutil se je tako samozavestnega, da je odločal o stvareh, za katere ni bil kompetenten. Zaporno kazen bi po mojem mnenju moral prestajati na zaprtem oddelku, saj je tveganje za njegov pobeg iz zapora zaradi poznanstva v kriminalni subkulturi veliko. Ker obstaja verjetnost poskusa organiziranja kriminalne združbe v zaporu s strani zapornika A, je potrebno stalno varovanje. V njegovem osebnem načrtu bi moralo biti zapisano, da mora spoznati svoje realno mesto v družbi (nekriminalni) in ozavestiti pristojnosti, ki jih je s svojim kaznivim dejanjem prekoračil. Otresti se mora večvrednostne predstave o sebi. To je mogoče doseči tudi na način, da ga namenoma postavljamo v konfliktno okoliščine in ga naučimo samoobvladovanja in konstruktivnega reševanja problemov. Zaposliti bi ga morali v dejavnosti, za katero je kvalificiran, da bi sprejel identiteto poštenega človeka. Predvidevam, da bo resocializacija zahtevala veliko časa.

Zapornik B zahteva kompleksno obravnavo. Predpostavljam, da je storil kaznivo dejanje, ker je mislil, da lahko najde »luknje« v zakonu, ali da ga ob neupoštevanju zakonskih določil ne bodo odkrili, ali ker so bile ugodnosti, ki jih je užival ob kaznivem dejanju tako velike, da se dejanju ni mogel upreti; ali pa je celo mislil, da vse dela prav, v resnici pa je deloval neskladno z zakonom. Razlogov je lahko še

več. Skleпам, da jih lahko ugotovijo le psihologi ali psihiatri, ki se poglobijo v globine človekove psihe. Prav zaradi tega se mi zdijo primeri iz gospodarskega prava zelo zahtevni. Od razlogov, ki so vodili do kaznivega dejanja, je odvisen tudi osebni načrt.

Predpostavljам, da zapornik C izhaja iz okolja, kjer so formalno predpisane norme redko upoštevane. Znotraj subkultur pogosto pozabljajo na formalne norme in zakonske obveznosti, ki jih življenje v državi nalaga posamezniku, osebna stališča pa zapolnijo ideološko praznino. Na nenasilen način ga je treba seznaniti s tem, kaj je legalno in kaj ni, ter ga naučiti, da je zakone treba spoštovati tudi v primeru, ko se z njimi ne strinja, ali v njih ne vidi smisla. V demokratični družbi ima posameznik veliko možnosti za sodelovanje pri oblikovanju zakonodaje in tako sooblikuje formalne družbene norme, kar pa ne pomeni, da lahko zakonodajo vzame v lastne roke ali jo ignorira. V osebni načrt bi zapisal, da zapornik C prestaja kazen v polodprtem ali celo odprtem oddelku. V paznikih mora videti zaščitnika svojih pravic kot tudi zaščitnika družbenega reda. Spodbuditi ga je treba, da najde druge, legalne načine zaslužka, kakor tudi užitka in veselja. Treba ga je vključiti v najrazličnejše dejavnosti, da odkrije, kaj ga zanima in katere dejavnosti ga veselijo. Če še ni dokončal šolanja, se naj izobražuje. Delo je zanj manj pomembno. Vseeno ga je treba vključiti v hišna opravila zaradi učenja odgovornosti in delovnih navad. Pomembno je, da se nad njim ne izvaja nobena vrsta nasilja. Daljša kazen zapora temu prestopniku ne bi koristila in tudi v času prestajanja kazni mora imeti veliko stikov z družino in zunanjim okoljem. Potreben je terapevtski in svetovalni pristop, ki naj bi ga bil deležen skupaj s svojo družino, da bi bila po prestani kazni njegova prilagoditev na prostost čim hitrejša in bolj učinkovita.

Zelo pomembno je, da med sodnim procesom in prestajanjem kazni izločijo politične ali javne pritiske na posamezni primer. Medijsko izpostavljeni primeri lahko hitro izgubijo pravno formo in s tem omajajo celotno strukturo demokratične družbe, zgrajene na idealu humanosti in enakopravnosti. Vsakemu osumljencu mora biti zagotovljena pravica do poštenega sojenja, vsakemu zaporniku pa pravica do varnega prestajanja sodno izrečene kazni. V Sloveniji pogosto prihaja do kršitev

zakonodaje s strani pravosodnih organov, mešanja politike v sodstvo in nezadostnega varovanja znotraj prevzgojnih zavodov.

9 ZAKLJUČEK

Namen magistrskega dela je bil raziskati, ali je aktualni prevzgojni sistem v slovenskih zaporih in po svetu učinkovit pri opravljanju nalog resocializacije oziroma ali ga je mogoče reformirati, da bi bil v svojih nalogah bolj učinkovit.

S študijem literature sem uresničil zastavljene cilje, in sicer preučil sem sistem prevzgoje v zaporih v Sloveniji, metode prevzgoje zapornikov v Sloveniji, spoznal primerjave metod prevzgoje zapornikov v Sloveniji in tistih v tujini ter navedel predloge za izboljšanje učinkovitosti aktualnih prevzgojnih metod v slovenskih zaporih.

Podatki, ki sem jih dobil s študijem literature, so podprli moje raziskovalne hipoteze, da prevzgojni sistem v zaporih ni dovolj učinkovit, kar se kaže v velikem številu povratnikov in slabi resocializaciji nekdanjih zapornikov v družbo; da se določene formalne metode prevzgoje zapornikov v Sloveniji iz različnih razlogov ne izvajajo ali se izvajajo v okrnjenem obsegu in da obstajajo podobne metode prevzgoje zapornikov v Sloveniji in drugod po svetu.

K vprašanju kaznovanja bi morali pristopati z vso resnostjo, saj gre za vplivanje na človeška življenja, ne le oškodovanih, ampak tudi prestopnikov in njihovih družinskih članov. Tudi če so zapori resocializacijsko naravnani, je težko pri vseh zapornikih pričakovati velike spremembe, saj v zapor vstopajo že kot izoblikovane osebe in veliko težje je opustiti ali spremeniti neprilagojeno obnašanje kot ga razviti. Velik problem je tudi ta, da se večina prestopnikov po zaporu vrne v staro okolje in s tem se vrnejo tudi že ustaljeni načini vedenja. Dejansko bi večji uspeh lahko pričakovali, če bi bili deležni terapij ali vsaj svetovanj tudi nekateri ljudje, s katerimi se ta prestopnik na prostosti družijo. V magistrskem delu sem navedel več predlogov tako za spremembo zakonodaje, ki ureja prestajanje kazni zapora, kot tudi dejanske prakse na tem področju. Prvi korak k povečanju učinkovitosti delovanja zaporov je, da se zakonodaja dosledno upošteva.

10 LITERATURA

Bračko, T. (2004): Vloga in pomen komunikacije med pazniki in zaprtimi osebami pri zagotavljanju varnosti, V Lobnikar, B. (Ur.): *Dnevi varstvoslovja. Peti slovenski dnevi varstvoslovja. Zbornik prispevkov* (str. 128). Bled: Univerza v Mariboru, Fakulteta za policijsko-varnostne vede.

Brinc, F. (1982): Nastanek, razvoj in bodočnost kazenskih zavodov. V: *Izvrševanje kazni zapora v odprtih in polodprtih poboljševalnih zavodih SRS*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo na Pravni fakulteti v Ljubljani.

Foucault, M. (2004): *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.

Foucault, M. (2007): *Življenje in prakse svobode. Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba ZRC.

Foucault, M. (2008): *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krtina.

Foucault, M. (2009): *Neustrašni govor*. Ljubljana: Založba Sophia.

Ivanc, M., Jelušič, L. in Peteh, B. (2004): Vloga zapora v sistemu nacionalne varnosti Republike Slovenije, V Lobnikar, B. (Ur.): *Dnevi varstvoslovja. Peti slovenski dnevi varstvoslovja. Zbornik prispevkov* (str. 129). Bled: Univerza v Mariboru, Fakulteta za policijsko-varnostne vede.

Lešnik, B. (2009): Svobodni, da storimo, kar se od nas pričakuje. Spremná beseda. V Foucault, M.: *Neustrašni govor* (str. 156–164). Ljubljana: Založba Sophia.

Mill, J. S. (2003): *Utilitarizem in o svobodi*. Ljubljana: Krtina.

Peteh, B. (2003): Uporaba prisilnih sredstev v zaporih, V Pagon, M. (Ur.): *Dnevi varstvoslovja. Četrți slovenski dnevi varstvoslovja. Zbornik prispevkov* (str. 99). Bled: Visoka policijsko-varnostna šola.

Petrovec, D. (1998): *Kazen brez zločina. Prispevek k ideologijam kaznovanja*. Ljubljana: SH Zavod za založniško dejavnost.

Pravilnik o izvrševanju kazni zapora (b. d.). Pridobljeno 17. 12. 2015, <http://www.pisrs.si/Pis.web/preglediPredpisa?id=PRAV3642&print=1&tab=osnovni>

Singer, P. (2008): *Praktična etika*. Ljubljana: Krtina.

Ustava Republike Slovenije, II. Človekove pravice in temeljne svoboščine (b. d.). Pridobljeno 17. 2. 2015, www.us-rs.si/.../ustava/ii-clovekove-pravice-in-temeljne-svoboscine/

Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS-1) (b. d.). Pridobljeno 17. 12. 2015, <http://www.pisrs.si/Pis.web/preglediPredpisa?id=ZAKO1223&print=1&tab=osnovni>

Zakon o Vladi Republike Slovenije (ZVRS) (b. d.). Pridobljeno 17. 12. 2015, <http://www.pisrs.si/pis.web/preglediPredpisa?id=ZAKO242&print=1&tab=osnovni>

Žišt, D. (2002): Problematika resocializacije obsojenih oseb, V Pagon, M. (Ur.): *Dnevi varstvoslovja. Tretji slovenski dnevi varstvoslovja. Zbornik prispevkov* (str. 79). Bled: Visoka policijsko-varnostna šola.

Žišt, D. (2003): Obsojenke kot žrtve nasilja v zaporu, V Pagon, M. (Ur.): *Dnevi varstvoslovja. Četrți slovenski dnevi varstvoslovja. Zbornik prispevkov* (str. 100). Bled: Visoka policijsko-varnostna šola.

Žišt, D. (2004): Žrtve nasilja v slovenskih zaporih, V Lobnikar, B. (Ur.): *Dnevi varstvoslovja. Peti slovenski dnevi varstvoslovja. Zbornik prispevkov* (str. 137). Bled: Univerza v Mariboru, Fakulteta za policijsko-varnostne vede.

Žišt, D. (2008): *Utrinki iz življenja za rešetkami*, Maribor: Večer.